

**Implicaties van de conceptualisatie van de 21^e eeuwse competenties ‘Burgerschap’,
‘Leren leren’ en ‘Jezelf kennen en accepteren’ door kinderen voor het
vernieuwingsonderwijs**

**Masterthesis Onderwijswetenschappen
Themagebied Motivatie, Interactie en Feedback**

Anne-Matthea Otte

Universiteit Utrecht

5613833

a.m.otte@students.uu.nl

Begeleidende docent: Dr. Piet Kommers

Tweede beoordelaar: Dr. Lisette Hornstra

22 juli 2016

Samenvatting

Binnen het primair onderwijs komt steeds meer aandacht voor de ontwikkeling van complexe vaardigheden, ook wel competenties genoemd. Een opkomend concept hierbij is ‘21^e eeuwse competenties’. Voor een goede integratie van deze competenties in het primair onderwijs is het van belang om te bepalen of de gedefinieerde en uitgewerkte competenties passen bij de taal en belevingswereld van de leerlingen. Dit leidt tot gedegen beslissingen over het moment en de manier waarop de competenties opgenomen kunnen worden in het curriculum. In dit onderzoek wordt onderzocht welk beeld kinderen hebben van de competenties ‘Burgerschap’, ‘Leren leren’, en ‘Jezelf kennen en accepteren’, en of dit beeld klopt met het in de onderzoekswereld heersende beeld. Het doel van de pilot is vast te stellen welke implicaties de conceptualisatie heeft voor de onderwijspraktijk van vernieuwingsscholen.

Het onderzoek is vormgegeven met behulp van een kwalitatief design en data is verzameld met behulp van semigestructureerde interviews. De resultaten van het onderzoek zijn verdeeld in kennis, vaardigheden en houdingen die volgens de kinderen aansluiten bij de onderzochte competenties. Deze zijn vervolgens vergeleken met het in de literatuur geschetste beeld van de competenties. Aan de hand van deze conceptualisaties is gekeken wat nodig is voor de integratie van de competenties in de onderwijspraktijk.

Uit de resultaten blijkt dat kinderen in staat zijn om de drie competenties te begrijpen en hier een duidelijk beeld van te schetsen. Belangrijke acties die ondernomen moeten worden voor integratie zijn de ontwikkeling van leerlijnen, zodat de competentie in zijn geheel aan bod komt en ontwikkelen van formatieve toetsing op de competenties zodat de voortgang op de competentie kan worden gevolgd.

Keywords: *Conceptualiseren, 21^e eeuwse competenties, Burgerschap, Leren leren, Jezelf kennen en accepteren, vernieuwingsonderwijs.*

Inleiding

De Nederlandse maatschappij verandert razendsnel. Voor een groot deel wordt dit veroorzaakt door de opkomst van de technologie en digitalisering (Van Oetelaar, 2012). De samenleving ontwikkelt zich van een industriële samenleving naar een kennissamenleving (Roblin & Voogt, 2009). Om goed te kunnen functioneren in de huidige samenleving komt er in het onderwijs naast de aandacht voor cognitieve deelaspecten in het onderwijs steeds meer aandacht voor het ontwikkelen van complexe vaardigheden, ook wel competenties genoemd. Daarbij wordt aangenomen dat in de maatschappij van de toekomst een aantal kerntaken vergelijkbaar is en dat die kerntaken vragen om een nieuwe set aan competenties; de zogenaamde 21^e eeuwse competenties (Voogt & Oogtendal, 1997).

Een eerste rapport dat het belang laat zien van de 21^e eeuwse competenties is het rapport van de Onderwijsraad (2013) *Een smalle kijk op onderwijskwaliteit*, waarin wordt benadrukt dat de aandacht voor niet cognitieve deelaspecten en brede vorming verhoogd moet worden. Daarnaast verscheen in 2013 ook het rapport van de WRR *Naar een lerende economie*, dat benadrukt dat het tijd is voor een goed debat over de 21^e eeuwse competenties die volgens dit rapport een belangrijke rol spelen bij kenniscirculatie.

In november 2014 is door staatssecretaris Sander Dekker het initiatief ‘Onderwijs2032’ opgericht. Aan de platformleden is gevraagd op zoek te gaan naar wat voor leerlingen het belangrijkste is om te leren om in 2032 goed te kunnen functioneren in de samenleving en op de arbeidsmarkt. In januari 2016 heeft dit platform een adviesrapport (Onderwijs2032, 2016) opgeleverd. Hierin staat onder andere beschreven dat scholen hun leerlingen moeten voorbereiden op een leven waarin ze permanent zullen blijven leren en leerlingen moeten worden opgeleid tot flexibele, sociale en verantwoordelijke burgers. Het platform ziet persoonlijke ontwikkeling, kennisontwikkeling en burgerschap als de drie hoofddoelen van het nieuwe onderwijs. Hierbij wordt aangegeven dat persoonlijke ontwikkeling en burgerschapsvaardigheden op dit moment te weinig aandacht krijgen binnen de huidige curricula (Onderwijs2032, 2016).

Bij de 21^e eeuwse competenties wordt door critici verscheidene kanttekeningen geplaatst. Zo wordt gesteld dat de competenties niet nieuw zijn, dat ze ten koste gaan van de basisvakken en dat de competenties lastig te toetsen zijn (Studulski, Hoogeveen & Van Teunebroek, 2015). Silva (2009) stelt daarentegen dat het inderdaad gaat om vaardigheden die niet nieuw zijn, maar die wel opnieuw belangrijk zijn. De huidige arbeidsmarkt laat zien dat het van belang is om in plaats van veel losse kennis te bezitten, te weten wat er gedaan moet worden met die kennis (Lemke, 2002; Trilling & Fadel, 2009).

Ondanks dat het concept 21^e eeuwse vaardigheden, zich nog niet heeft bewezen, groeit sinds een aantal jaar de belangstelling voor middelen en uitwerkingen waarmee de competenties geïntegreerd kunnen worden in het huidige onderwijs en de bestaande curricula (Greven & Kenter, 2007; Kemmers, Klein & van Graft, 2007). Docenten hebben behoefte aan concrete handvatten in de vorm van

lesmateriaal, praktijkvoorbeelden, etc.; de vraag naar concrete producten groeit (Remmerswaal & Voerman, 2016).

Inmiddels wordt het belang van de 21^e eeuwse competenties door tal van betrokkenen erkend en is er behoefte aan concrete middelen om de competenties in huidige curricula te kunnen integreren. Op dit moment is van integratie op de meeste scholen geen spraken, maar scholen geven aan hier graag mee aan de slag te willen (Ledoux et al., 2013). Onderzoeken naar waar een integratie van de competenties gestart kan worden ontbreken echter nog (Ledoux et al., 2013). Om te bepalen welke stappen genomen moeten worden om deze integratie goed te kunnen laten verlopen is het van belang om te weten welk beeld kinderen in het primair onderwijs hebben van de competenties, zodat integratie aansluit bij de taal- en belevingswereld van de kinderen. Door te onderzoeken op welke manier kinderen een aantal van de competenties conceptualiseren kan vastgesteld worden op welke aspecten scholen moeten focussen om de competenties volledig in de onderwijspraktijk op te nemen. In deze studie zal een pilot uitgevoerd worden bij kinderen die vernieuwingsonderwijs volgen. Tijdens de pilot wordt onderzocht op welke manier kinderen een aantal van de 21^e eeuwse competenties conceptualiseren. Het doel van de pilot is om een algemeen plan op te stellen voor vernieuwingsscholen om de competenties in hun curricula in te bedden.

Conceptualiseren

‘Conceptuele articulatie stelt ons in staat om gedachten te hebben en tot uitdrukking te brengen die eerder niet-denkbaar waren, en om te begrijpen en te spreken over aspecten van de wereld die daarvoor nog ongearticuleerd waren’ (Boon, 2011). Conceptualiseren is het vormen van een concept om op die manier een fenomeen te kunnen interpreteren (Vermaak, 2007). Betekenisvolle conceptualisatie komt tot stand door ervaringen en inzichten met elkaar te combineren tot een geheel. Het wordt gezien als constructie-arbeid waarbij verschillende cognitieve denkstijlen worden gecombineerd en leiden tot nieuwe inzichten (Ruiters, 2006). Conceptualiseren maakt het mogelijk om een concept overzichtelijk weer te geven; het leidt ertoe dat ideeën of begrippen beter overdraagbaar worden gemaakt (Vermaak, 2007). Het nadeel daarentegen kan zijn dat het de werkelijkheid plat maakt. Echter weegt dit risico niet op tegen de mogelijkheid van het overdraagbaar maken van een idee of concept (Vermaak, 2007). Engeström (2004) onderscheidt vijf soorten concepten of *oriëntation bases*, die geconstrueerd kunnen worden. Iedere *oriëntation base* helpt in het vinden van de weg tussen alle details (Vermaak, 2007). In deze studie wordt *advance organizers* ingezet als *oriëntation base*, dit is geschikt om de opbouw en onderdelen van het concept te definiëren (Engeström, 2004). Dit wordt gedaan door kennis, vaardigheden en houdingen van de concepten te definiëren. Verwacht wordt dat dit leidt tot betekenisvolle conceptualisaties van de competenties.

Vernieuwingsonderwijs

Binnen het vernieuwingsonderwijs zijn twee stromingen te onderscheiden: het traditioneel vernieuwingsonderwijs en het modern vernieuwingsonderwijs (Hertzberger, 2008). Het traditioneel vernieuwingsonderwijs kent verschillende bekend onderwijstypen zoals Dalton, Jenaplan, Freinet de Vrije School en Montessori. Binnen het moderne vernieuwingsonderwijs zijn een aantal relatief jonge onderwijsvormen opgenomen, waaronder het Democratisch onderwijs (Van Maurik, 2009).

Binnen deze studie naar de conceptualisaties van de 21^e eeuwse competenties en de implicaties daarvan voor het vernieuwingsonderwijs worden twee van deze vernieuwingsscholen als uitgangspunt genomen bij het uitvoeren van de pilot. Beide soorten scholen hebben in hun pedagogische visie opgenomen dat het kind invloed heeft op het eigen leerproces en dat burgerschapsvaardigheden op school een belangrijke rol spelen (Lillard, 2013; Van Maurik, 2009). Het gaat om een Montessori basisschool en een Democratische basisschool.

Montessori onderwijs is gebaseerd op het onderwijs van Maria Montessori (1870-1952). Volgens Lander en Brown (1995) is de door Maria Montessori ontwikkelde filosofie een kind-gecentreerde onderwijskundige aanpak, gebaseerd op wetenschappelijk observaties van kinderen. Het is een visie die kinderen ziet als van nature nieuwsgierig naar kennis in authentieke contexten. Lillard (2011) schrijft dat Montessori zich concentreerde op de behoeften van de lerende en op het doel van onderwijs, in plaats van veel aandacht te geven aan de methode. De rol van volwassenen is daarbij om kinderen te observeren en te helpen richting onafhankelijkheid en het bepalen van hun autonomie (Lillard, 2011).

Democratische scholen zijn die ‘Natuurlijk leren’ als uitgangspunt nemen. ‘Natuurlijk leren’ is een visie op onderwijs waarbij een sociaal-constructivistisch uitgangspunt gehanteerd wordt, intrinsieke motivatie een grote rol speelt en de lerende zelf verantwoordelijk is voor zijn leertraject (Greenberg, 1991). Kinderen bepalen binnen deze onderwijsvorm volledig zelf hoe zij hun leerproces vormgeven. Veelgehoorde kritiek op deze onderwijsvorm is dan ook de vraag of een kind in staat is om zelf te bepalen wanneer hij start met leren (Barlett, 2007).

‘Leven in de wereld’

Voor deze studie is een selectie gemaakt van drie competenties die vallen binnen het thema ‘Leven in de wereld’ uit het KSAVE/ATC21S model (Binkley et al., 2012). Binnen dit thema komen een aantal aspecten aan bod: ‘ik’, ‘ik in de wereld’ en ‘een leven lang leren’. Hoewel het belang van dit thema breed wordt erkend, wordt in huidige curricula weinig tot geen aandacht aan deze competenties besteedt (Binkley et al., 2012). Zoals eerder aangegeven ziet het platform Onderwijs2032 (2016) burgerschapsvaardigheden en persoonsvorming als hoofddoelen van het onderwijs, maar geeft zij ook aan dat de aandacht hiervoor in de huidige curricula te gering is.

Concreet sluiten de volgende competenties aan bij het thema ‘Leven in de wereld’: ‘Burgerschap’, ‘Leren leren’, en ‘Jezelf kennen en accepteren’. Meerdere internationale modellen van de 21^e eeuwse competenties scharen deze competenties binnen hetzelfde thema. Zo plaatst het *Partnership for 21st Century Learning* (2015) de competenties binnen de categorie *life skills*, worden ze door de *Organization for Economic Co-operation and Development* (2005) geplaatst binnen het thema *acting autonomously* en plaatst het *National Leadership Council for Liberal Education* (2007) de competenties binnen het thema ‘persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid’.

In Nederland zijn de geselecteerde competenties opgenomen en uitgewerkt in het model ‘10 competenties voor de 21^e eeuw’ (Remmerswaal & Voerman, 2016). Het model bevat 10 competenties verdeeld over 5 categorieën en elke competentie is uitgewerkt in een aantal deelcompetenties, vaardigheden-, houdings- en reflectievragen (zie voor het model en voorbeelduitwerking Bijlage A).

‘Burgerschap’

‘Burgerschap’ draait om het zijn van een actieve en verantwoordelijke burger (Eurydice, 2005). Hoewel ‘Burgerschap’ in essentie een betwist concept is, variërende van communisme tot liberaal en alle tussenliggende stromingen, wordt het over het algemeen gelinkt aan democratie (Westheimer & Kahne, 2004). In deze studie wordt ‘Burgerschap’ geïnterpreteerd als de bekwaamheid om te functioneren in een gemeenschap op een sociaal geaccepteerde en verantwoordelijke manier en de bekwaamheid om positief kritisch naar verschillende perspectieven te kijken, mogelijkheden voor veranderingen uit te zoeken en te reflecteren op het democratisch gedachtegoed (Westheimer, 2008)

De competentie is niet nieuw, maar de aandacht ervoor groeit de laatste jaren enorm (Binkley et al., 2012). Er is sprake van een brede competentie, die moeilijk meetbaar gemaakt kan worden in het onderwijs doordat de uitvoering vaak niet in schoolse situaties plaatsvindt (Bron, 2016). ‘Burgerschap’ is een competentie die op dit moment een kleine plaats inneemt in het Nederlandse onderwijs in vergelijking met andere landen (Gebours et al., 2015). Door de ontwikkeling van onze samenleving richting een netwerksamenleving worden burgerschapsvaardigheden echter steeds belangrijker. Van kinderen wordt verwacht dat zij straks verantwoordelijke wereldburgers zijn en de school dient als belangrijke oefenplaats (Campbell, Levinson & Hess, 2012). Het is voor scholen daarom, ongeacht hun pedagogische visie, een opdracht om kinderen te leren hoe ze in een deze samenleving kunnen functioneren en een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid te dragen (Onderwijs2032, 2016). Burgerschapsvaardigheden nemen een belangrijke plaats in het eindadvies van het platform Onderwijs2032 (2016).

In Tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de kennis, vaardigheden en houdingen die horen bij de competentie ‘burgerschap’. De tabel is samengesteld met behulp van de onderzoeken van Binkley et al., (2012), Bron (2006) en Remmerswaal & Voerman (2016). In Bijlage B is het overzicht eveneens opgenomen inclusief de bron per onderdeel.

Tabel 1

Kennis, vaardigheden en houdingen bij 'Burgerschap'

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Het politieke stelsel	Belangstelling tonen	Nieuwsgierig
De samenleving	Respect tonen	Verantwoordelijk
Geloofsovertuigingen	Aanpassen aan anderen	Betrokken
Burgerrechten	Bemiddelen in conflicten	Rechtvaardig
Culturen	Oplossen van conflicten	Conflict oplossend
	Voor anderen zorgen	Hulpvaardig
	Voor de natuur zorgen	
	Aan afgesproken regels houden	
	Standpunt naar voren brengen	
	Luisteren naar standpunt van anderen	
	Met verschillende mensen omgaan	

'Leren leren'

Leren om te leren wordt ook wel metacognitie genoemd (Binkley et al., 2012). Deze competentie draait om effectief zelfmanagement bij het leren (Ledoux et al., 2013). 'Leren leren' omsluit zowel formeel als informeel leren, dus zowel het leren wat plaatsvindt op school als formeel instituut als het leren wat buiten school plaatsvindt, in informele situaties (Pongratz, 1996). De volgende activiteiten helpen bij het ontwikkelen van deze competentie; het ontwikkelen van een positieve houding tegenover leren, lezen, schrijven, spreken en luisteren, onderzoek, zelfstandig leren, studievaardigheden en leerstrategieën en hoge-orde denkvaardigheden (Cotton, 1998; Demirei, 2009). In een school die is georiënteerd op 'een leven lang leren' wordt de student en zijn of haar behoeften in het middelpunt geplaatst en speelt zelfgestuurd leren een rol bij het 'Leren leren' (Bryce & Withers, 2003).

In Nederland wordt 'leren leren' als onderwijsdoel breed erkend, maar nog weinig in de praktijk gebracht (Boswinkel & Schram, 2011). Door nieuwe technologische toepassingen ontstaan echter wel nieuwe mogelijkheden om ondersteuning te bieden bij deze competentie (Boswinkel & Schram, 2011). 'Leren leren' wordt niet in ieder model expliciet opgenomen, maar ligt wel vaak als metacognitie besloten in de vaardigheden van andere modellen (Ledoux et al., 2013; Binkley et al., 2012). Tabel 2 toont een overzicht van 'Leren leren' en is samengesteld met behulp van de onderzoeken van Binkley et al., (2012), Boswinkel & Schram (2011), Ledoux et al. (2013) en Cotton (1998).

Tabel 2

Kennis, vaardigheden en houdingen bij 'Leren leren'

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Beschikbare mogelijkheden om te leren	Initiatief nemen om te leren	Gemotiveerd
Doelen stellen	Eigen keuzes maken	Zelfvertrouwen
Leerprocessen vormgeven	Doorzetten	Flexibel
Verschillende leerstijlen	Leerdoelen stellen	Realistisch
Het schoolsysteem	Plannen van leerproces	Doorzetter
	Leerproces bijsturen	Open (voor feedback)
	Verschillende manieren van leren proberen	
	Samen met anderen leren	
	Hulp vragen	

'Jezelf kennen en accepteren'

'Jezelf kennen en accepteren' is een van de sociale competenties (Van Dam et al., 2003) en wordt ook wel omschreven als 'Persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid' (Binkley et al., 2013). Deze competentie heeft betrekking op wie je bent als persoon en welke rol je speelt in de maatschappij (Bron et al., 2009). Sociaal emotionele ontwikkeling, een aspect waar in het primair onderwijs veel aandacht voor is, sluit voor een groot deel aan bij de ontwikkeling van deze competentie. De volgende activiteiten dragen bij aan de persoonlijke ontwikkeling van kinderen tot iemand die 'zichzelf kent en accepteert'; Interactie, luisteren naar kinderen, ze overzichtelijke keuzes laten maken, ze de kans geven zelf problemen op te lossen en sociaal gedrag stimuleren (Singer & Kleerekoper, 2009).

Onderwijs dat bijdraagt aan persoonsvorming verbreedt de horizon van leerlingen en laat ze kennis maken met dingen waar ze normaal niet mee in aanraking komen, het verbreedt hun horizon en motiveert en vormt leerlingen (Onderwijs 2032).

Tabel 3 toont een overzicht van 'Jezelf kennen en accepteren' en is samengesteld met behulp van de onderzoeken van Binkley et al. (2012), van Dam et al. (2003), Marzano & Heflebower (2013), Ledoux et al. (2013) en Remmerswaal & Voerman (2016).

Tabel 3

Kennis, vaardigheden en houding bij 'Jezelf leren kennen en accepteren'

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Gezondheid & Verzorging	Rekening houden met kwaliteiten en beperkingen	Onderzoekend
Sociologie (gedrag in groepen)	Hulp vragen	Duidelijk over grenzen
Gedragcodes	Respectvol met jezelf omgaan	Positieve instelling
Jezelf als persoon	Hulp accepteren	Controle over jezelf
Emoties	Omgaan met emoties	Stabiel
	Behoeften kenbaar maken	Assertief
	Voor jezelf zorgen	
	Handelen in overstemming met normen en waarden	
	Opkomen voor jezelf	

Vraagstelling

Deze studie is erop gericht te komen tot concrete adviezen om de 21^e eeuwse competenties ‘Burgerschap’, ‘Leren leren’ en ‘Jezelf kennen en accepteren’ op te nemen in de huidige curricula van het vernieuwingsonderwijs. Het belang van deze competenties wordt erkend, maar dit komt in de huidige curricula weinig tot niet tot uiting. De studie vormt een aanzet tot de ontwikkeling van concrete materialen die de ontwikkeling van kinderen binnen deze competenties volgen. Door te kijken naar het beeld dat leerlingen van vernieuwingsscholen hebben van de competenties en dit te vergelijken met de literatuurbeschrijvingen kan vastgesteld worden welke overeenkomsten en welke discrepanties zich voordoen. Dit wordt ingezet om vast te stellen op welk niveau kinderen de competenties begrijpen en welke implicaties dit heeft voor het volledig opnemen van de competenties in de huidige curricula.

De onderzoeksvraag voor deze studie luidt: *Op welke manier conceptualiseren kinderen van 9 tot 11 jaar oud, die deelnemen aan het vernieuwingsonderwijs, de 21^e eeuwse competenties ‘Burgerschap’, ‘Leren leren’ en ‘Jezelf kennen en accepteren’ en welke implicaties heeft dit voor de onderwijspraktijk van het vernieuwingsonderwijs?*

Om deze onderzoeksvraag beter te kunnen beantwoorden zijn twee deelvragen geformuleerd.

1. *Welke kennis, vaardigheden en houdingen horen volgens de kinderen bij de geselecteerde competenties?*

Verwacht wordt dat de kinderen de competenties op dezelfde manier conceptualiseren als gedaan is in eerdere onderzoek en de bestaande literatuur. Dit betekent dat verwacht wordt dat de conceptualisatie door de kinderen voor de competentie ‘Burgerschap’ gelijk staat aan Tabel 1, de competentie ‘Leren leren’ aan Tabel 2, en voor de competentie ‘Jezelf kennen en accepteren’ aan Tabel 3.

2. *Welke implicaties heeft dit voor de onderwijspraktijk van het vernieuwingsonderwijs?*

Het antwoord op deze vraag vloeit voort uit het antwoord op de eerste deelvraag en richt zich op concrete implicaties voor het huidige curriculum. Hierbij wordt aangenomen dat deze scholen het belang van de competenties erkennen en dat de scholen bereid zijn deze vaardigheden op te nemen in het huidige curriculum, voor zover daar nog geen sprake van is. Het doel van deze studie is om te komen met een algemeen plan voor curriculaire inbedding van de drie competenties in het vernieuwingsonderwijs.

Methode

Onderzoeksdesign

Voor de vormgeving van dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een beschrijvend kwalitatief onderzoeksdesign. Beschrijvend kwalitatief onderzoek kan goed worden ingezet om bepaalde concepten die nog niet of weinig zijn gedefinieerd door een bepaalde groep te conceptualiseren (Bernard & Ryan, 2009). Een kwalitatieve aanpak van een onderzoek is geschikt wanneer er gekeken wordt naar de verhalen of de beleving van kinderen (Whiting & Lee, 2003).

Participanten

Voor het onderzoek werden leerlingen benaderd van twee verschillende basisscholen. Het onderzoek werd allereerst uitgevoerd op en in samenwerking met basisschool 'De Vallei', een democratische basisschool gevestigd in Driel. De tweede basisschool die heeft meegewerkt is een Montessori basisschool in Arnhem.

De leerlingen die benaderd werden voor het onderzoek zijn 9 tot 11 jaar oud. Op de Montessori basisschool gaat dit om de leerlingen van groep zes en zeven. Basisschool 'De Vallei' kent echter geen vaste groepen, waardoor gekozen is om het onderzoek te richten op de leeftijdsklasse van 9 tot 11 jaar. De leeftijd van negen tot elf jaar is gekozen omdat uit eerder onderzoek blijkt dat kinderen op deze leeftijd in staat zijn lange zinnen te volgen, en woorden begrijpen en gebruiken die uit meerdere lettergrepen bestaan (Clark & Clark, 1977). Daarnaast is het voor de interviews van belang dat de kinderen kunnen lezen en schrijven. Binnen basisschool 'De Vallei' hebben de kinderen van deze leeftijd over het algemeen deze vaardigheid onder de knie (Van Maurik, 2010).

De interviews werden afgenomen in groepjes van twee of drie leerlingen, zodat de kinderen zich meer op hun gemak voelen en vrijer durven te praten. Om het focusgroep effect te verkleinen werd de leerlingen regelmatig gevraagd om in eigen woorden iets op te schrijven voordat de discussie gestart werd. De interviews werden afgenomen in ruimtes in de school die voor de kinderen vertrouwd is, om te voorkomen dat de context een negatieve invloed heeft op de onderzoeksuitkomsten (Reich, 1986).

Voor het selecteren van de leerlingen werd gebruik gemaakt van gestratificeerde random selectie, waarbij basisschool 'de Vallei' de ene strata vormt en de Montessori basisschool de andere strata. Vervolgens is van de leerlingen tussen 9 en 11 jaar oud een aselechte selectie getrokken. Voor deze

methode is gekozen om onderzoek te kunnen doen bij kleine subpopulaties en vanwege de hoge representativiteit (Kumar, 1999).

In totaal hebben 57 kinderen meegewerkt aan het onderzoek, waarvan 31 jongens en 26 meisjes, met een gemiddelde leeftijd van 10 jaar. Op basisschool 'De Vallei' hebben in totaal 23 leerlingen meegewerkt aan het onderzoek, waarvan 10 jongens en 13 meisjes. Op de Montessori school hebben 34 leerlingen meegewerkt aan het onderzoek, waarvan 21 jongens en 13 meisjes.

Instrumentatie

Voor dit onderzoek is een onderzoeksinstrument opgesteld om het interview vorm te geven. De interviews zijn uitgevoerd met kinderen die jonger zijn dan 12 jaar en daarom zijn in het interview enkele opdrachten verwerkt, om zo de focus van de kinderen te brengen naar de onderzochte competentie en ze te stimuleren meer toelichting te geven. De algemene interviewleidraad is opgenomen in Bijlage C en de losse onderdelen van de onderzoeksinstrumenten voor elke afzonderlijke competentie zijn opgenomen in Bijlage D.

Binnen het interview worden twee technieken toegepast die beide veel gebruikt worden in kwalitatief onderzoek; Brainstorm door concept-map en *card-sorting* opdrachten. Een concept-map wordt ingezet in kwalitatief onderzoek als een manier om kennis over een bepaald concept te testen (Besterfield-Sacre et al., 2004). Het gebruik van *maps* als databron heeft als voordeel dat de participant, zonder sturing van de onderzoeker, zijn gedachten kan noteren en structureren (Wheeldon & Foudon, 2009). De concept-map wordt in deze studie ingezet als een kennis-map, hiermee wordt gekeken welke kennis bij de kinderen naar boven komt bij het noemen van de competentie.

Card-sorting opdrachten worden zowel in kwalitatief als in kwantitatief onderzoek ingezet om bepaalde begrippen te categoriseren (Davies, 1996). Het wordt in kwalitatief onderzoek ingezet om een taxonomie of een ordening aan te brengen in algemene belevingen van individuen of groepen of om verschillen tussen concepten te duiden (Mammen et al., 2016; Righi et al., 2013). In deze studie wordt de *card-sorting* toegepast om een algemene beleving van een bepaald concept, in dit geval de drie geselecteerde competenties te testen. Verschillende sorteer opdrachten worden ingezet om te kijken welke kennis, vaardigheden en houdingen volgens de kinderen goed en minder goed passen bij een competentie.

Het interview bestaat in totaal uit vier onderdelen, een brainstorm door middel van het maken een mind-map en drie *card-sorting* opdrachten. Een uitgebreide beschrijving van de onderdelen is opgenomen in Bijlage E.

Validatie van het onderzoeksinstrument vond plaats door het instrument voor te leggen aan twee onderzoekers. Daarnaast werd het instrument vijfmaal als pilot afgenomen bij twee kinderen van 9 tot 11 jaar oud, waarbij werd gekeken of de taal gebruikt in het interview, aansluit bij de doelgroep. Hierbij is eerst tweemaal de algemene interviewleidraad getest, waarbij gebruik is gemaakt van het

onderzoeksinstrument voor ‘Burgerschap’. Dit heeft geleid tot een aantal kleine aanpassingen in de algemene leidraad: zo zijn er meer kleine opdrachten opgenomen in het interview waardoor de kinderen gestimuleerd worden om creatief na te denken. Daarna is ieder onderzoeksinstrument afzonderlijk getest om te kijken of de gebruikte plaatjes, kaartjes en teksten aansluiten bij de leefwereld van de kinderen. Een aantal gebruikte woorden werd door de kinderen niet begrepen en deze zijn na afloop van de pilot aangepast.

Procedure onderzoek

Het onderzoek is gestart met de ontwikkeling van een semigestructureerd interview. Tijdens deze fase werden ook afspraken gemaakt met beide basisscholen en actieve toestemming voor deelname gevraagd aan de ouders (zie voor informatiebrief Bijlage F). Na goedkeuring van het instrument en de methodologische onderbouwing is de data-verzameling van het onderzoek gestart. De dataverzameling heeft plaatsgevonden in april 2016. In totaal zijn 32 interviews afgenomen, 10 of 11 voor iedere competentie. De interviews duurden gemiddeld 22 minuten ($SD = 4.2$) en zijn door middel van audio-opname vastgelegd.

Gezien de leeftijd van de kinderen duurden de interviews maximaal een half uur. Voorafgaand aan het interview is de kinderen gevraagd of ze mee willen werken, uitgelegd wat het doel is van het onderzoek en verteld hoe het interview vormgegeven wordt. Ook is uitgelegd waarvoor de verzamelde data gebruikt wordt, dat anonimiteit gewaarborgd is en dat de data vertrouwelijk wordt verwerkt.

Aan het eind van elk interview is door de onderzoeker kort een samenvatting gegeven van wat besproken is en is gevraagd of de kinderen zich hierin kunnen vinden; dit is een manier om het onderzoek te verifiëren (Cutcliffe & McKenna, 2002).

Data-analyse

Voor het analyseren van de verzamelde data is gebruik gemaakt van kwalitatieve *content analysis*, een methode die veel gebruikt wordt om kwalitatieve data te analyseren. In dit onderzoek wordt specifiek gebruik gemaakt van de *directive approach* (Greven & Kenter, 2007). Dit is een manier van analyseren die vaak wordt ingezet als er sprake is van eerder onderzoek of van een bestaande theorie over een bepaald fenomeen waarbij het fenomeen nog verder onderzoek kan gebruiken (Hickey & Kipping, 1996). In deze studie wordt verder onderzoek gedaan naar bestaande competenties, echter nu bij een andere doelgroep, de *directed content analysis* wordt dan aanbevolen.

Door gebruik te maken van de bestaande theorie zijn initiële codeerschema's opgesteld. Deze schema's vloeien voort uit de in de bestaande literatuur geschetste conceptualisering en zijn eerder weergegeven in Tabel 1, 2, en 3. Het initiële codeerschema van ‘Burgerschap’ is opgenomen in Tabel 4, de overige codeerschema's zijn terug te vinden in Bijlage G.

Tabel 4

Codeerschema 'Burgerschap'

Kennis van:	Codering:
Het politieke stelsel	KPolitiek
De samenleving	KSamenleving
Geloofsovertuigingen	KGeloof
Burgerrechten	KRechten
Culturen	KCulturen
Vaardigheden:	Codering:
Belangstelling tonen	GBelangstelling
Respect tonen	GRespect
Aanpassen aan anderen	Gaanpassen
Bemiddelen in conflicten	GBemiddelen
Oplossen van conflicten	GOplossen
Voor anderen zorgen	GZorgen
Voor de natuur zorgen	GNatuur
Aan afgesproken regels houden	GRegels
Standpunt naar voren brengen	GStandpuntZeggen
Luisteren naar standpunt van anderen	GStandpuntLuisteren
Met verschillende mensen omgaan	GVerschillend
Houding:	Codering:
Nieuwsgierig	HNieuwsgierig
Verantwoordelijk	HVerantwoordelijk
Betrokken	HBetrokken
Rechtvaardig	HRechtvaardig
Conflict oplossend	HConflict
Hulpvaardig	HHulpvaardig

Een gebruikelijke manier om *card-sorting* opdrachten te analyseren is om gebruik te maken van een afstandswaarde door middel van toekenning van een puntenwaarde (Savitch & Zaphiris, 2006; Kerr, Hilari & Litosilleti, 2010). Deze methode is vooral geschikt als men op zoek is naar de relatie tussen de gelegde kaarten. Bij deze studie is gekozen om gebruik te maken van een puntentoeckenning zonder de afstandswaarde te berekenen, dit omdat in deze studie de relatie tussen de kaarten niet belangrijk is, maar

de focus op de individuele kaarten ligt. Bij deze methode neemt het aantal punten toe, naarmate een aspect hoger in de rij wordt neergelegd.

Tijdens het coderen zijn punten toegekend aan de verschillende codes. De toekenning van de punten is vooraf vastgesteld. Tabel 5 geeft weer hoe de waarde-beoordeling van de verschillende onderdelen van het interview eruit ziet. Om het focusgroepeffect te verkleinen is gekozen om maximaal vier punten toe te kennen aan ieder aspect genoemd in het interview. Laat het aantal punten zien dat een aspect regelmatig in de interviews naar voren kwam, dan is dat aspect opgenomen in de resultaten.

Tabel 5

Waarde toekenning interview en opdrachten.

Beschrijving:	Punten:
Genoemd in het interview	1 punt
Opgeschreven tijdens brainstorm	1 punt
Plaatjes die passen bij de competentie	1 punt
Eerste drie plaatjes	1 punt
Eerst vijf tekstkaartjes	1 punt
Tekstkaartjes die passen bij wat kinderen leren	0.5 punt
Niet begrepen tekstkaartjes	0 punten
Bovenste 2 kaartjes in <i>card-sorting</i> opdracht	1 punt
Middelste kaartje in <i>card-sorting</i> opdracht	0.5 punt
Onderste 2 kaartjes in <i>card-sorting</i> opdracht	0 punten

Data die niet gecodeerd kon worden, is in de volgende fase geanalyseerd en geïdentificeerd, en ofwel als een nieuwe categorie ofwel als een subcategorie van een bestaande code toegevoegd (Greven & Kenter, 2007). Om de validiteit van de studie te verhogen is het initiële codeerschema voorgelegd aan een ander onderzoeker.

Betrouwbaarheid

Van de interviews zijn er twee gecodeerd door twee onderzoekers om de betrouwbaarheid van de codering te verhogen. De interviews zijn afzonderlijk gecodeerd en de verzamelde data in de schema's ingevuld. Na vergelijking bleek dat er slechts één codering niet overeen kwam en dat beide onderzoekers twijfelde over één van de door de leerling genoteerde uitkomsten. Dit betekent dat er door de onderzoekers 96% overeenstemming is bereikt. De twijfel werd veroorzaakt doordat de leerling was afgeweken van de tijdens het interview afgesproken antwoordnotering en een eigen notering had toegevoegd. Na overleg is besloten dit antwoord te plaatsen in de antwoordcategorie die het dichtst in de

buurt lag, namelijk ‘wel passend’. Overleg is eveneens gepleegd over de niet overeen gekomen codering. Het ging hier om het volgende citaat: *‘Je zorgt dan goed voor andere mensen’*, door de ene onderzoeker geplaatst bij AAnderen (omgaan met anderen) en door de andere onderzoeker bij AVerantwoord (verantwoord handelen). Besloten werd dat dit citaat het beste past bij de codering AAnderen. Doordat verder geen verschillende codering werd aangebracht door de onderzoekers is besloten de rest van de interviews door één onderzoeker te laten coderen.

Resultaten

Om de resultaten overzichtelijk weer te geven is ervoor gekozen om per competentie eerst de belangrijkste uitkomsten te beschrijven, waarbij ook discrepanties tussen de literatuur en de pilot beschreven worden. Daarna wordt per competentie gekeken naar de focus van de implicaties van de pilot voor de onderwijspraktijk. De resultaten van de brainstorm en de *card-sorting* opdrachten zijn opgenomen in respectievelijk Bijlage H, I en J. De volledig ingevulde coderingstabellen zijn ter naslag opgenomen in Bijlage K. In Bijlage L zijn voor alle competenties voorbeeldfragmenten opgenomen die de resultaten ondersteunen.

‘Burgerschap’

Burgerschap is een woord wat voor vrijwel alle kinderen geen directe betekenis heeft en daarom is gekozen om deze term te definiëren als ‘het zijn van een goede en actieve burger’. Het woord ‘burger’ is voor de kinderen wel een gangbare term. Zo nodig werd het woord ‘burger’ vervangen door ‘inwoner’. Binnen dit type onderwijs komt de kennis rondom ‘Burgerschap’ aan bod bij de vakken wereldoriëntatie en geschiedenis, aan de vaardigheden en houdingen wordt op school echter minder aandacht besteedt. Binnen het democratisch onderwijs is de aandacht hiervoor groter, er wordt geoefend tijdens democratische schoolvergaderingen en tijdens andere activiteiten zoals debatteren en filosoferen. Of kinderen vooruitgaan binnen deze competentie wordt echter vrijwel niet getoetst. ‘Burgerschap’ bestaat in de huidige curricula vooral uit veel losse onderdelen.

Kennis: Uit de interviews blijkt dat een goede en actieve burger kennis heeft van de volgende aspecten: de samenleving, burgerrechten, culturen, ‘het nieuws’ en van democratie. De analyses laten zien dat dit voor de kinderen geen losstaande aspecten zijn, maar dat alle aspecten met elkaar verbonden zijn. Zo wordt ‘de samenleving’ gezien als een overkoepelende term, waaronder ‘culturen’, ‘het nieuws’ en ‘burgerrechten’ geschaard kunnen worden, ‘democratie’ hangt vervolgens onder ‘burgerrechten’, omdat het als een recht gezien wordt dat ieders stem telt. Democratie wordt door de kinderen minder gelinkt met het politieke stelsel op zichzelf, maar meer als ‘de mogelijkheid om je mening te geven’.

Democratie is een term die niet naar voren kwam in de beschrijvingen vanuit de literatuur (zie Tabel 1). Dit kwam echter veelvuldig terug tijdens de interviews. Verwacht wordt dat dit komt omdat kinderen die democratisch onderwijs volgen hier zelf een goed beeld van hebben en het daarom belangrijke kennis vinden voor een goede en actieve burger.

In de literatuur worden de kennisaspecten ‘culturen’ en ‘geloofsovertuigingen’ vaak in een adem genoemd. Ondanks dat kinderen ‘culturen’ noemen als belangrijk kennisaspect, komt het aspect ‘geloofsovertuigingen’ niet uit de analyses naar voren. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de kinderen openbaar onderwijs volgen en dat scholen met een pedagogische inslag over het algemeen (zoals de vernieuwingsscholen) meer autochtone leerlingen hebben (Vergeer, 2005). Dat ‘culturen’ ook aan bod komen tijdens het vak ‘wereldoriëntatie’, maar er geen apart godsdienstonderwijs wordt gegeven op beide scholen zou de discrepantie tussen literatuur en de beleving van kinderen verklaren.

Vaardigheden en houdingen: De vaardigheden die passen bij een goede en actieve burger kunnen vrijwel allemaal geplaatst worden onder een specifiek thema wat is geduid als ‘de omgang met anderen’. Hierbij horen dan vaardigheden als ‘belangstelling tonen’, ‘respect tonen’, ‘conflicten oplossen’, ‘met verschillende mensen omgaan’ en ‘deelnemen aan sociale activiteiten’. Aan deze vaardigheden worden direct een aantal houdingen gelinkt zoals ‘Betrokken’, ‘hulpvaardig’, ‘verdraagzaam’, ‘begripvol’ en ‘conflict oplossend’. De meeste van deze vaardigheden en houdingen worden door de kinderen als positief gezien, opvallend was echter dat ‘conflicten oplossen’ als negatief wordt gezien. Een verklaring hiervoor is dat kinderen ‘het oplossen van een conflict’ linken aan ‘het ontstaan van een conflict’ en dit negatief associëren.

Voor de kinderen hangt ‘Burgerschap’ duidelijk samen met hoe je omgaat met andere mensen, voornamelijk klasgenoten, leerkrachten, ouders en familie. Opvallend is dat deze omgang voor de kinderen slechts betrekking heeft op voor hen bekende personen, terwijl ‘Burgerschap’ een veel bredere strekking heeft. Dat alleen bekenden worden genoemd heeft waarschijnlijk te maken met de leeftijdsfase waarin de kinderen verkeren. Naast ‘de omgang met anderen’ is het ook belangrijk ‘goed te zorgen voor de wereld’ en ‘gezag te accepteren’. Concrete vaardigheden die hierbij werden genoemd waren ‘zorg dragen voor de natuur’ en ‘je houden aan de gestelde regels’.

Focus van de implicaties: Belangrijke implicaties van de conceptualisatie zijn dat er meer aandacht geschonken kan worden aan godsdienstonderwijs en dat er meer ruimte komt om te oefenen met de vaardigheden die passen bij een goede burger. Om kinderen een breder besef te geven van ‘Burgerschap’, in plaats van dit te beperken tot de bekende omgeving kan aandacht besteedt worden aan het thema ‘maatschappelijke verantwoordelijkheid’. Overkoepelend is het voor de onderwijspraktijk van belang om meer aandacht te besteden aan ‘Burgerschap’ als breed geheel in plaats van aan loshangende flarden.

‘Leren leren’

‘Leren leren’ is voor de kinderen een lastig begrip, dat al snel wordt verward met ‘leren’. Gedurende de interviews is door de onderzoeker 43 keer het verschil benadrukt (Montessori: 37 vs. Democratisch: 6). Opvallend was dat de leerlingen die democratisch onderwijs volgen minder vaak het begrip ‘Leren leren’ verwarden met ‘leren’. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat leerlingen die democratisch basisonderwijs volgen op school alle vrijheid krijgen in het vormgeven van het leerproces, wat tot gevolg heeft dat leerlingen bewust omgaan met deze competentie en zich een beter beeld kunnen vormen van de inhoud. Doordat er minder sprake was van verwarring door deze leerlingen is er een duidelijker beeld geschetst van deze competentie dan door de leerlingen die Montessori onderwijs volgen en hun eigen leerproces slechts gedeeltelijk reguleren. Tijdens de interviews is de volgende definitie van ‘Leren leren’ gehanteerd: ‘het leerproces reguleren’ (Binkley e.a., 2012), waarbij reguleren aan de kinderen is uitgelegd als plannen, uitvoeren en terugkijken.

Kennis: Als je bezig bent om je eigen leerproces te reguleren dan is het, volgens de kinderen, belangrijk dat je weet welke mogelijkheden je hebt en wat je eigen kwaliteiten en beperkingen zijn, ook is belangrijk om iets te weten van verschillende manieren om te leren. Door dit uit te zoeken weet je wat bij je past en wat je kunt. Eveneens gaven de kinderen aan dat je ook moet weten hoe je een leerplan maakt en leerdoelen stelt. Dit komt binnen het democratisch onderwijs uitdrukkelijk naar voren, omdat kinderen hier samen met coaches een eigen leerplan opstellen.

Vaardigheden en houdingen: De vaardigheden en houdingen die in de beleving van kinderen bij ‘Leren leren’ horen kunnen verdeeld worden over twee thema’s. Het eerste thema is ‘het plannen van het leerproces’, hierbij hoort de vaardigheid ‘eigen keuzes maken’ en de houdingen ‘zelfkennis’ en ‘zelfvertrouwen’. Het tweede thema is ‘de uitvoering van het leerproces’, waarbij vaardigheden horen als ‘doorzetten’, ‘samen leren’, ‘hulp vragen’ en ‘kunnen concentreren’. Houdingen die worden gelinkt aan het tweede thema en ook aan de genoemde vaardigheden zijn ‘gemotiveerd’, en ‘gedisciplineerd’. Van dit tweede thema zijn kinderen in staat een uitgebreide beschrijving te geven. Wel betrekken ze dit alleen op schoolse situaties en dan specifiek op het type onderwijs welke door hen wordt gevolgd. Zo betrekken de kinderen van het Montessori onderwijs ‘de uitvoering’ vooral op de aan hen opgelegde weektaak en gaan de leerlingen die Democratisch onderwijs volgen meer in op de vrijheid die hen gegeven wordt.

Opvallend is dat in de literatuur een derde thema te vinden is die door de kinderen niet wordt genoemd. Dit derde thema gaat om ‘het reflecteren op het leerproces’ en belangrijke vaardigheden zijn ‘bijsturen van het leerproces’ en ‘verschillende manieren van leren proberen’. Doordat verwacht wordt dat de kinderen in deze fase nog niet in staat zijn op eigen metacognitieve vaardigheden te reflecteren, komt binnen het primair onderwijs het reflecteren op het eigen leerproces vrijwel niet aan bod,

(Boswinkel & Schram, 2011), wat een mogelijke verklaring is voor dat dit thema volgens de beleving van de kinderen niet hoort bij ‘Leren leren’.

Focus van de implicaties: Door de kinderen wordt duidelijk aangegeven dat aan ‘Leren leren’ op school geen specifieke aandacht wordt besteedt, wat overeenkomt met onderzoeken die aangeven dat ‘Leren leren’ binnen het primair onderwijs niet in praktijk wordt gebracht (Demirei, 2009; Boswinkel & Schram, 2011). Dit is echter wel opvallend voor dit type onderwijs. Omdat leerlingen veel vrijheid krijgen om het eigen leerproces vorm te geven, en dit terug komt in de coachgesprekken die met leerlingen worden gevoerd, zou verwacht mogen worden dat ‘metacognitie’ een belangrijke vaardigheid is. Willen scholen ‘Leren leren’ integreren in de onderwijspraktijk dan impliceert de beleving van de kinderen bij ‘Leren leren’ dat er vanaf de grond af begonnen moet worden met het ontwikkelen van een leerlijn voor alle leerlingen. Deze leerlijn kan geïntegreerd worden in verschillende bestaande vakken of los staan van de andere activiteiten. Binnen deze leerlijn is het belangrijk te focussen op het aanleren van leerstrategieën rondom de thema’s ‘plannen van het leerproces’, ‘uitvoeren van het leerproces’ en ‘evalueren van het leerproces’.

‘Jezelf kennen en accepteren’

Van de onderzochte competenties is deze competentie voor kinderen de meest herkenbare. Aan de competentie ‘Jezelf kennen en accepteren’ wordt in het primair onderwijs aandacht besteed binnen de sociaal emotionele ontwikkeling. Daar wordt geoefend met het aangaan van een dialoog, het oplossen van conflicten, inzicht in beweegredenen van anderen, het nemen van verantwoordelijkheid voor gedrag en inzicht hebben in het resultaat van eigen gedrag op anderen (Ledoux et al., 2013). Binnen het vernieuwingsonderwijs wordt aan deze vaardigheid vaak extra aandacht besteedt door de focus op het individuele kind. Het democratisch onderwijs geeft aan deze competentie onder andere aandacht tijdens coachgesprekken die gehouden worden met de leerlingen.

Kennis: Allereerst heb je voor deze competentie kennis nodig over ‘wie jij bent als persoon’. Het is belangrijk dat je weet wat je goed en minder goed kunt, maar ook wat emoties zijn en hoe je daarmee om moet gaan. Daarnaast is het belangrijk om te weten ‘hoe je je moet gedragen’, waarbij je kennis moet hebben over gezondheid & verzorging en over verschillende, gehanteerde gedragscodes.

Vaardigheden en houdingen: De competentie kent volgens de kinderen een aantal belangrijke vaardigheden die vooral gelinkt kunnen worden aan de kennis over ‘hoe je je moet gedragen’. Dit zijn vaardigheden als ‘benoemen van en omgaan met emoties’, ‘zorgen voor jezelf’, ‘opkomen voor jezelf’ en ‘verantwoordelijkheid nemen’. Hierbij horen de houdingen als ‘duidelijk’, ‘gecontroleerd’ en ‘assertief’. Gedrag hangt voor de kinderen erg samen met wat andere mensen van je verwachten en wordt vooral toegepast in onbekende situaties.

Daarnaast kwamen er uit de analyses een aantal vaardigheden naar voren die gelinkt kunnen worden aan ‘wie jij bent als persoon’, zoals ‘rekening houden met kwaliteiten en beperkingen’ en ‘hulp accepteren’. Kinderen weten een heel duidelijk beeld te schetsen van welke houding iemand heeft die zichzelf kent als persoon: zo iemand is ‘positief’, ‘heeft zelfvertrouwen’ en is ‘gecontroleerd’. Wel waren de gegeven beschrijvingen erg idealistisch en misten een stuk realiteit.

Opvallend was dat in de literatuur meer vaardigheden genoemd worden rondom ‘wie je bent als persoon’. Dit gaat om vaardigheden als ‘je behoeften kenbaar maken’ en ‘respect hebben voor jezelf’. Het beeld dat kinderen hebben van ‘jezelf kennen’ is erg beperkt, wat te verklaren is door de leeftijdsfase waarin kinderen nog afhankelijk zijn van anderen en anderen een groot deel van het leven reguleren.

Focus van de implicaties: De conceptualisatie laat zien dat kinderen een duidelijke beschrijving kunnen geven van hun beleving bij de competentie. Binnen het vernieuwingsonderwijs wordt aan deze competentie ten opzichte van de andere competenties vrij veel aandacht besteedt. Voor een groot deel is deze competentie al geïntegreerd in de onderwijspraktijk. Voor integratie van de laatste aspecten is het van belang om te focussen op de vaardigheden die horen bij ‘wie je bent als persoon’.

Discussie

Conclusie

In dit onderzoek is een antwoord gezocht op de vraag welke conceptualisaties kinderen maken van de competenties ‘Burgerschap’, ‘Leren leren’ en ‘Jezelf kennen en accepteren’ en welke implicaties dit heeft voor de onderwijspraktijk. In tegenstelling tot eerder onderzoek waarin veelal gebruik gemaakt is van literatuur, onderwijsprofessionals en studenten zijn in dit onderzoek de competenties ‘Burgerschap’, ‘Leren leren’ en ‘Jezelf kennen en accepteren’ geconceptualiseerd met behulp van kinderen. De uitkomsten van de conceptualisaties geven een beeld van hoe kinderen binnen het vernieuwingsonderwijs de competenties zien.

De antwoorden op de eerste deelvraag zijn overzichtelijk weergegeven in Tabel 6 voor ‘Burgerschap’, in Tabel 7 voor ‘Leren leren’ en in Tabel 8 voor ‘Jezelf kennen en accepteren’. De schuingedrukte onderdelen geven aan dat een competentie geen onderdeel uitmaakte van het initiële overzicht.

Tabel 6.

Overzicht van conceptualisatie ‘Burgerschap’

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
De samenleving	Belangstelling tonen	Verantwoordelijk
Burgerrechten	Respect tonen	Betrokken
Culturen	Conflicten oplossen	Conflict oplossend
<i>Democratie/Politiek</i>	Zorgen voor de natuur	Hulpvaardig
<i>Nieuws</i>	Aan afgesproken regels houden	Verdraagzaam
	Omgaan met verschillende mensen	<i>Begripvol</i>
	<i>Sociale activiteiten ondernemen</i>	<i>Kritisch</i>

De competentie ‘Burgerschap’ heeft voor de kinderen een duidelijke betekenis en ze zijn in staat om een duidelijk beeld te creëren van de goede en actieve burger. De door de kinderen genoemde kennis, vaardigheden en houdingen sluiten voor een groot deel aan bij Tabel 1, waardoor de conceptualisatie van de competentie ‘Burgerschap’ aansluit bij bevindingen van eerder onderzoek.

Tabel 7.

Overzicht van conceptualisatie ‘Leren leren’

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Beschikbare mogelijkheden	Eigen keuzes maken	Gemotiveerd
Leerdoelen stellen	Doorzetten	Zelfvertrouwen
Leerstijlen	Plannen van leerproces	Doorzetter
<i>Kwaliteiten en beperkingen</i>	Samen leren	<i>Gedisciplineerd</i>
	Hulp vragen	<i>Zelfkennis</i>
	<i>Kunnen concentreren</i>	

Kinderen vinden het lastig om een goede conceptuele weergave te maken van ‘Leren leren’ zonder het begrip te verwarren met ‘leren’, hoewel de weergave in Tabel 7 grotendeels overeenkomt met Tabel 2. De verwarring wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het feit dat deze competentie binnen het primair onderwijs vrijwel niet wordt ingezet. De verklaring die hiervoor wordt gegeven is dat leerlingen in deze fase minder goed in staat zijn om op eigen metacognitieve vaardigheden te reflecteren (Ledoux et al., 2013).

Tabel 8.

Overzicht van conceptualisatie ‘Jezelf kennen en accepteren’

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Gezondheid & Verzorging	Rekening houden met kwaliteiten en beperkingen	Duidelijk
Gedragcodes	Hulp accepteren	Positief
Jezelf als persoon	Benoemen van en omgaan met emoties	Gecontroleerd
Emoties	Zorgen voor jezelf	Assertief
<i>Kwaliteiten en beperkingen</i>	Opkomen voor jezelf <i>Verantwoordelijkheid nemen</i>	<i>Zelfvertrouwen</i>

Als laatste laten de uitkomsten van ‘Jezelf kennen en accepteren’ zien welke conceptualisatie kinderen maken van deze competentie. Deze sociale competentie wordt door de kinderen vrijwel identiek aan de literatuur geconceptualiseerd.

De tweede deelvraag van deze studie is welke implicaties de conceptualisaties hebben voor de onderwijspraktijk van het vernieuwingsonderwijs. Hieronder worden de belangrijkste implicaties beschreven.

Implicaties Burgerschap: Dat van kinderen verwacht wordt dat zij straks verantwoordelijke wereldburgers zijn heeft een aantal belangrijke implicaties voor het huidige curriculum van het vernieuwingsonderwijs, waarin ‘Burgerschap’ deels maar niet volledig in is opgenomen. Hieronder volgen een drietal adviezen voor scholen die ‘Burgerschap’ in hun curriculum willen opnemen.

Allereerst is het voor deze scholen belangrijk om na te gaan in hoeverre er onderwijs over culturen/geloofsovertuigingen wordt gegeven. Kennis hierover wordt in toenemende mate belangrijk omdat de huidige samenleving cultureel en religieus steeds gevarieerder wordt. Doordat vernieuwingsscholen vaak witte scholen zijn (Vergeer, 2005) en doordat uit de conceptualisaties blijkt dat de kennis hierover bij kinderen gering is, is het belangrijk om hier aandacht aan te schenken.

Als tweede is het van belang dat scholen meer focussen op de dialoog tussen kinderen en de samenwerking tussen verschillende leerlingen in de klas en binnen de school. Dit zorgt voor de mogelijkheid om ‘Burgerschap’ in praktijk te brengen en te oefenen in *real-life* situaties. Dit stimuleert ‘actief leren’ en levert waardevolle ervaringen op (Gebours et al., 2015).

Een laatste punt is een voorzichtig advies en heeft betrekking op het aanbieden van extra curriculaire activiteiten omtrent ‘Burgerschap’ voor de bovenbouw van het primair onderwijs, zoals maatschappelijke acties/stages en het deelnemen aan verschillende activiteiten in de samenleving. Kinderen beleven ‘Burgerschap’ nu als iets wat plaats vindt in een bekende omgeving en deze activiteiten kunnen bijdragen aan een breder besef van ‘Burgerschap’. Deze activiteiten hebben de potentie om ‘betekenisvol leren’ te stimuleren en te werken aan probleemoplossende vaardigheden binnen authentieke

situaties (Willemse et al., 2015). Belangrijk voor scholen is hierbij dat er ook geleerd wordt te reflecteren op de opgedane ervaringen en dat kinderen leren hun acties te bespreken en verschillende perspectieven te ontdekken. Dat zorgt voor een daadwerkelijk brede interpretatie van ‘Burgerschap’.

Implicaties ‘Leren leren’: 21^e eeuwse curricula richten zich steeds meer op het aanleren van vaardigheden, persoonsvorming en ‘een leven lang leren’ (Demirei, 2009). Echter lijkt het erop dat ‘een leven lang leren’ in de huidige curricula van het Nederlands primair onderwijs niet is opgenomen, zelfs niet in de curricula van het vernieuwingsonderwijs, wat onder ander blijkt uit de verwarring die er bestaan bij kinderen tussen de begrippen ‘Leren’ en ‘Leren leren’. Bovenstaande impliceert dat om ‘Leren leren’ op te nemen in de huidige curricula er gestart zal moeten worden met de ontwikkeling van een volledige leerlijn voor deze competentie.

Een tweetal concrete handvatten, voortvloeiend uit de conceptualisaties, voor de ontwikkeling van een dergelijke leerlijn zijn: maak allereerst de leerkrachten bewust van de kracht en het belang van een ‘leven lang leren’ en zet daarnaast verschillende manieren van leren in om leerlingen een brede basis te geven. Leerkrachten die zich bewust zijn van een ‘leven lang leren’ zullen dit benoemen, hier in de klas meer aandacht aan geven en met leerlingen aan de slag gaan om leerstrategieën aan te leren. Dat dit nu niet gebeurt blijkt uit de onwetendheid van de kinderen met betrekking tot deze competentie. Daarnaast is het van belang om op school verschillende manieren van leren in te zetten. Voorbeelden hiervan zijn probleem gebaseerd leren, *cognitive apprenticeship* en *mutual learning*. Door deze manieren van leren in te zetten wordt ‘Leren leren’ gestimuleerd en wordt het aanleren van metacognitieve vaardigheden bevorderd (Dunlap, 1997).

Implicaties ‘Jezelf kennen en accepteren’: Deze laatste competentie is in veel curricula opgenomen, echter doordat het in de huidige samenleving steeds belangrijker is om te weten ‘wie je bent’, ‘wat je kan’ en ‘wat je wilt’, is het van belang om hier hernieuwde aandacht aan te besteden, deze competentie nadrukkelijker tot uiting te laten komen en het aandachtsgebied van deze competentie te verschuiven. De aandacht ligt nu meer op het halen van gestandaardiseerde toetsen, terwijl binnen ‘passend onderwijs’ de aandacht hoort te verschuiven richting het individu (Onderwijs2032, 2016).

Concreet kan aandacht besteedt worden aan vaardigheden die passen bij ‘wie jij bent als persoon’. De aandacht daarvoor ligt nu vooral op cognitief gebied, maar kan breder worden getrokken naar andere aandachtsgebieden, zoals creativiteit en sportiviteit. Daarnaast kan er meer aandacht geschonken worden aan gezondheid en levensstijl om kinderen bewust te maken van hun eigen verantwoordelijkheid. Uit de gemaakte conceptualisaties kan afgeleid worden dat kinderen een (te) idealistische beeld hebben van het beheersen van deze competentie. Het is belangrijk om dit beeld bij te stellen door bijvoorbeeld gebruik te maken van experts die hun (eigen) verhaal vertellen.

Algemeen: Tot slot nog een korte algemene implicatie. Uit deze studie en uit de literatuur blijkt dat de voortgang op de competenties vrijwel niet wordt gevolgd. Worden de competenties volledig geïntegreerd en als leerlijn opgenomen in het huidig curriculum dan is het van belang de vooruitgang op deze leerlijn te toetsen. Binnen het traditioneel vernieuwingsonderwijs kan zowel summatieve als formatieve toetsing ingezet worden om de competenties te evalueren. Voor het Democratisch onderwijs zijn formatieve toetsen het meest geschikt, vooruitgang kan dan bepaald worden door te kijken naar individueel gestelde doelen.

Beperkingen onderzoek

Ondanks dat getracht is om dit onderzoek zo nauwkeuring mogelijk uit te voeren kent het onderzoek enkele beperkingen die in acht genomen moeten worden. Allereerst is de gebruikte steekproef relatief klein, waardoor het lastig is om een representatief beeld te geven van de manier waarop de kinderen de competenties conceptualiseren. Ondanks de overeenkomsten tussen de kinderen van beide scholen, ze volgen geen regulier basisonderwijs, zijn er ook verschillen: Montessori versus Democratisch onderwijs. Deze verschillen zijn in dit onderzoek niet opgenomen.

De ontwikkeling van een nieuw onderzoeksinstrument heeft gevolgen voor de validiteit en betrouwbaarheid van het instrument, dit omdat van het instrument niet is vastgesteld in hoeverre gemeten wordt wat beoogd wordt te meten. Ondanks dat is geprobeerd de validiteit van het instrument zo groot mogelijk te laten zijn door gebruik te maken van pilots, meerdere onderzoekers naar de opzet te laten kijken, en de opzet voor alle interviews hetzelfde te laten zijn, kan het gebruikte onderzoeksinstrument een beperkend effect hebben op deze studie.

Als laatste is tijdens deze studie gekozen voor analyse op basis van een puntentelling van de *card-sorting* opdrachten, mind-map en de daaruit voortvloeiende gesprekken. Hier is voor gekozen omdat dit op soortgelijke manier regelmatig wordt ingezet bij het scoren van *card-sorting* opdrachten (Savitch & Zaphiris, 2006). Voor het scoren van de gesprekken was het echter beter geweest om te kiezen voor een andere analyse methode. In vervolgonderzoek zou de gebruikte analysemethode kunnen worden gecombineerd met *grounded theory*, een systematische methode van kwalitatieve analyse waarbij aan de hand van data een code-boom wordt ontwikkeld (Boeije, 2010).

Suggesties vervolgonderzoek

Enkele suggesties voor vervolgonderzoek zijn om de gevonden resultaten te kwantificeren door middel van toetsend onderzoek. Dit zou de generaliseerbaarheid van de uitkomsten verhogen. Binnen dit onderzoek kan ook het regulier basisonderwijs worden meegenomen, zodat het mogelijk is om de uitkomsten breed in te zetten. Ook kan het onderzoek voortgezet worden door te kijken naar de verschillen in conceptualisering over de ontwikkeling van kinderen/tieners heen. Hierbij zou kunnen vastgesteld worden op welke leeftijd de kinderen daadwerkelijk in staat zijn om een competentie te

begrijpen. De uitkomsten kunnen eveneens gebruikt worden bij het kiezen van het juiste moment om een competentie op te nemen in het curriculum. Een derde vervolgonderzoek zou betrekking kunnen hebben op de overige competenties. In dit onderzoek zijn drie competenties geconceptualiseerd, maar er zijn meerdere competenties gedefinieerd, ook deze zouden kunnen worden uitgewerkt. Interessante competenties hiervoor zijn de competenties die betrekking hebben op ICT-vaardigheid, Mediagebruik en Mediawijsheid. Dit zijn competenties die nog geen lang bestaansrecht kennen en volop in ontwikkeling zijn.

Uit dit onderzoek blijkt dat ‘Leren leren’ een competentie is waarvan kinderen weinig besef hebben, zelfs niet binnen het vernieuwingsonderwijs, waar leerlingen de ruimte geboden wordt aan deze competentie te werken. Mogelijk vervolgonderzoek naar deze competentie zou waardevolle resultaten kunnen opleveren. Een vraag die hierbij gesteld kan worden is ‘Wat is de reden dat ondanks de geboden vrijheid kinderen geen besef hebben van ‘Leren leren?’ of meer algemene vragen als ‘Is ‘Leren leren voor iedereen weggelegd?’ en ‘Wat is de beste manier om ‘Leren leren’ aan kinderen aan te leren?’

De snel veranderende maatschappij vraagt om mensen die goede en actieve burgers zijn, die in staat zijn om een leven lang te leren en die zichzelf kennen en accepteren. Het belang hiervan wordt breed onderkend. Deze studie geeft de vernieuwingscholen een duidelijk inzicht in het beeld dat de kinderen hebben bij de competenties wat past bij de leeftijdsfase van de kinderen. Hoewel er met een kritisch oog gekeken kan worden naar de rol die de mening en de beleving van kinderen speelt laat dit onderzoek zien dat al op jonge leeftijd kinderen in staat zijn om zich een beeld te vormen van de competenties, ondanks dat weinig scholen er nog gericht aandacht aan geven binnen de onderwijspraktijk. Dit impliceert dat de vernieuwingscholen klaar zijn voor het opnemen van de competenties in de huidige curricula. De in de conclusie genoemde praktische implicaties bieden voor vernieuwingscholen concrete handvatten om deze competenties te integreren in hun onderwijspraktijk en de uitdaging ligt nu bij de scholen om hier mee aan de slag te gaan.

Aantal woorden: 7991

Referenties

- Bartlett, S. & Burton, D. (2007). *Introduction to education studies*. London: Sage Publications Ltd.
- Bernard, H. R. & Ryan, G. W. (2009). *Analyzing qualitative data: Systematic approaches*. London: Sage Publications Ltd.
- Besterfield-Sacre, M., Gerchak, J., Lyons, M. R., Shuman, L. J., & Wolfe, H. (2004). Scoring Concept Maps: An Integrated Rubric for Assessing Engineering Education. *Journal of Engineering Education*, 93, 2, 105–115. doi:10.1002/j.2168-9830.2004.tb00795.x
- Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Miller-Ricci, M., & Rumble, M. (2011). Defining Twenty-First Century Skills. *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*, 17–66. doi:10.1007/978-94-007-2324-5_2
- Boon, M. (2011). Wetenschappelijk begrijpen: structureren en conceptualiseren. *Wijzgerig perspectief*, 51, 2, 32-39. ISSN 0043-5414. Verkregen op 21 januari 2016 van <http://doc.utwente.nl/79763/>
- Boswinkel, N. & Schram, E. (2011). *De toekomst telt*. Enschede: SLO/Ververs Foundation.
- Bron, J. (2006). *Een basis voor burgerschap: een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Enschede: SLO.
- Bron, J., Veugelers, W. & Vliet, V. van (2009). *Leerplanverkenning actief burgerschap. Handreiking voor schoolontwikkeling*. Enschede: SLO.
- Bryce, J. & Withers, G. (2003). *Engaging secondary school students in lifelong learning*. Australia: Australian Council for Educational Research.
- Clark, H. H. & Clark, E. V. (1977). Psychology and language: An introduction to psycholinguistics. *Journal of Child Language*, 4, 2, 366-382. doi: 10.1017/S0305000900001562
- Cotton, K. (1998). *From high school student to lifelong learner, your route to independence*. Washington: Northwest Regional Educational Laboratory.
- Cutcliffe, J.R. & McKenna, H.P. (2002). When do we know what we know? Considering the truth of research findings and the craft of qualitative research. *International Journal of Nursing Studies*, 39, 611-618. doi:10.1016/S0020-7489(01)00063-3
- Dam, G. ten., Volman, M., Westerbeek, K., Wolfgram, P., Ledoux, G., & Peschar, J. (2003). *Sociale competentie langs de meetlat. Het evalueren en meten van sociale competentie*. Den Haag: Transferpunt onderwijsachterstanden.
- Davies, R. (1996). *Hierarchical card sorting: a tool for qualitative research*. UK: Swansea
- Demirei, M (2009). Life-long Learning and School in the 21th Century. *Procedia Social and Behavioral Science*, 1, 1709-1716. doi: 10.1016/j.sbspro.2009.01.303

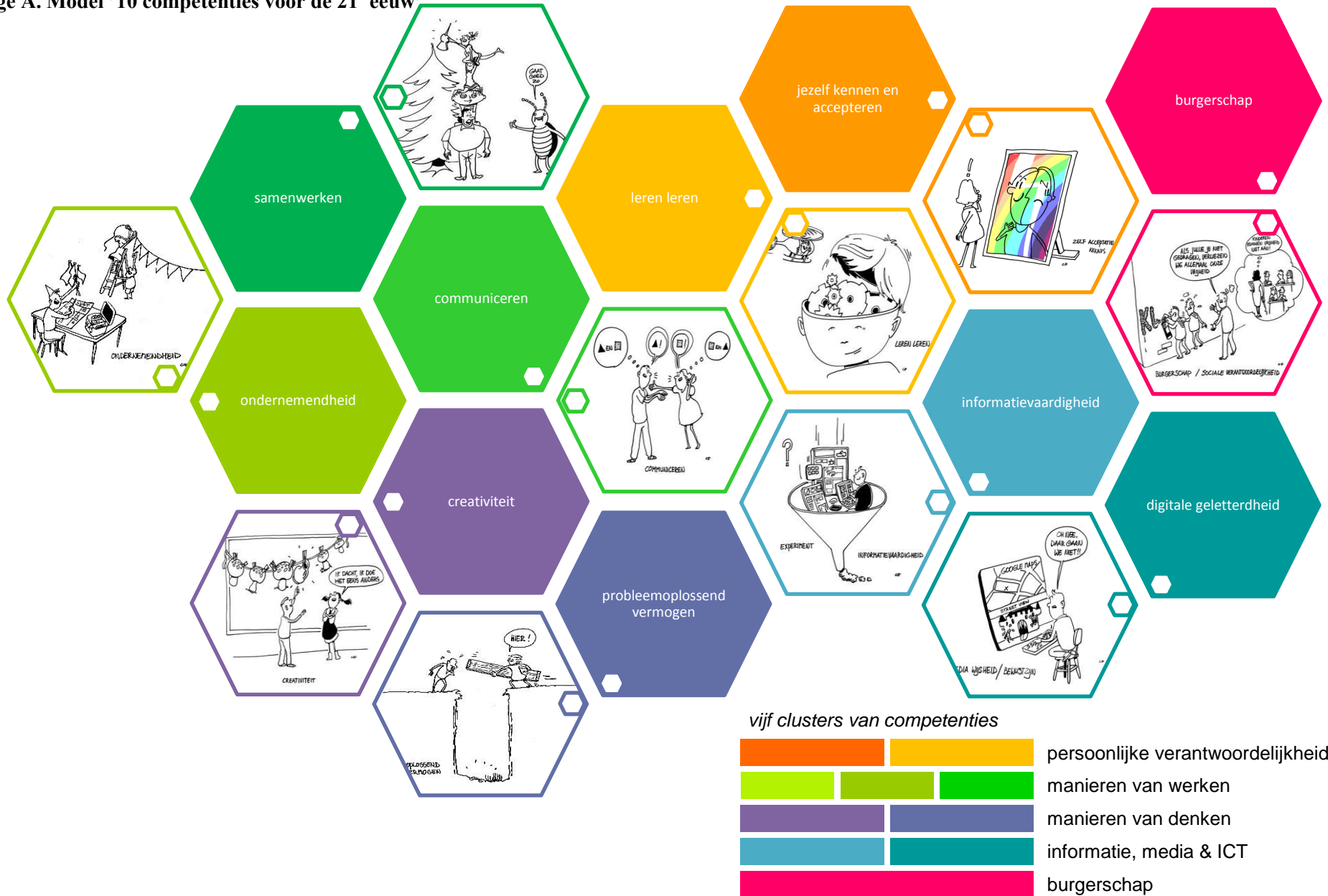
- De Vallei. (2008). *Schoolvisie: De onderwijskundige visie van basisschool de Vallei*. Verkregen op 24 november van <http://basisschooldevallei.nl/wp-content/uploads/2013/01/20131231-Schoolvisie-download.pdf>
- Dunlop, J.C. (1997). *Preparing Students for Lifelong Learning: A Review of Instructional Methodologies*.
- Engeström, Y. (2014). *Learning by expanding*. Cambridge University Press.
- Europese Unie (2002). *Key competencies: A developing concept in general compulsory education*. Brussels: Eurydice.
- Garbarino, J. & Stott, F. M. (1992). What children can tell us: Eliciting, interpreting, and evaluating critical information from children. *Choice Reviews Online*, 27, 9 doi:10.5860/choice.27-5414
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89–97. doi:10.1016/j.adolescence.2015.08.017
- Greenberg, D. (1995). *Free at last: The Sudbury Valley School*. Framingham, MA: Sudbury Valley School Press.
- Greven, J. & Kenter, J. (2007). *Betekenisvolle taken Aardrijkskunde*. Enschede: SLO
- Hickey, G. & Kipping, C. (1996). A multi-stage approach to the coding of data from open-ended questions. *Nurse Researcher*, 4, 1, 81-91. doi:10.7748/nr.4.1.81.s9
- Hsieh, H. F. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15, 9, 1277-1288. doi:10.1177/1049732305276687
- Kemmers, P., Klein Tank, M., & Van Graft, M. (2007). Onderzoekend en ontwerpnd leren bij natuur en techniek. Evalueren van brede ontwikkeling van leerlingen in open onderwijsvormen. *Enschede, The Netherlands: Institute for Curriculum Development (SLO)*.
- Kennisnet (2015) *Onderwijs in de 21e eeuw*. Verkregen op 6 februari 2016 via <https://www.kennisnet.nl/artikel/alles-wat-je-moet-weten-over-21eeuwse-vaardigheden/>
- Kerr, J., Hilari, K., & Litosseliti, L. (2010). Information needs after stroke: What to include and how to structure it on a website. A qualitative study using focus groups and card sorting. *Aphasiology*, 24, 10, 1170–1196. doi:10.1080/02687030903383738
- Kumar, S. (1999). *Research methodology*, US: Springer.
- Lander, J. A., & Brown, H. D. (1995). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. *Language*, 71, 4, 843. doi:10.2307/415773
- Law, N., Pelgrum, W. J., & Plomp, T. (2008). *Pedagogy and ICT use in schools around the world. Findings from the IEA Sites 2006 study*. (Vol. 23). Berlin: Springer.

- Ledoux, G., Meijer, J., Veen, I. van der, Breetvelt, I., Dam, G. ten, & Volman, M. (2013). *Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills. Een inventarisatie.* Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Lemke, C. (2002). *enGauge 21st century skills: Digital literacies for a digital age.* Naperville, IL: NCREL.
- Lillard, P. (2011). *Montessori today: A comprehensive approach to education from birth to adulthood.* Doubleday Publishing Group.
- Lillard, A. (2013). Playful learning and Montessori education. *American journal of play*, 5, 2, 157-186.
- Luken, T. & Schokker, J. (2002). *Assessment Instrumentarium Personeel & Arbeid: Algemene informatie, Kennistoets, Attitude instrument, Portfolio.* Amsterdam: NOA.
- Mammen, J. R., Norton, S. A., Rhee, H., & Butz, A. M. (2016). New approaches to qualitative interviewing: Development of a card sort technique to understand subjective patterns of symptoms and responses. *International journal of nursing studies*, 58, 90-96. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2015.12.011>
- Marzano, R.J., & Heflebower, T. (2013). *Klaar voor de 21e eeuw: Competenties voor een veranderende wereld.* Rotterdam: Bazalt Educatieve uitgaven.
- Maurik, M. van (2010). *Leren? Natuurlijk! Een praktijkvoorbeeld van democratisch onderwijs.* Verkregen op 14 januari 2016 van <http://basisschooldevallei.nl/wp-content/uploads/2013/02/20110922-Leren-Natuurlijk.pdf>
- Merriënboer, J.J.G. van, Klink, M.R. van der & Hendriks, M. (2002). *Competenties: Van complicaties tot compromis; Over schuifjes en begrenzers; Een studie in opdracht van de Onderwijsraad.* Den Haag: Onderwijsraad
- National Leadership Council for Liberal Education and America's Promise (2007). *Engauge 21th Century Skills: Literacy in the Digital Age.* Chicago: North Central Regional Educational Laboratory.
- Onderwijsraad (2013). *Een smalle kijk op onderwijskwaliteit.* Den Haag: Onderwijsraad
- Onderwijs2032 (2016). *Ons onderwijs 2032; Eindadvies.* Den Haag: Platform Onderwijs2032
- Organisation for Economic Coöperation and Development (2005). *The definition and selection of key-competences: Executive summary.* Paris: Author.
- P21 (2015). *Framework for 21st century learning.* Verkregen op 23 november 2015 van http://www.p21.org/storage/documents/docs/P21_Framework_Definitions_New_Logo_2015.pdf
- Pongratz, E.M. (1996). *Lifelong learning in young adult literature.* Unpublished doctorate thesis, The Pennsylvania State University.
- Reich, P. A. (1986). *Language development.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

- Remmerswaal, A., & Voerman, K. (2016). *Natuurlijk leren in beeld: Het zichtbaar maken van 21e eeuwse competenties op Democratische basisschool De Vallei*. Den Bosch: RICOH
- Savitch, N., & Zaphiris, P. (2006). *Accessible Websites for People with Dementia: A Preliminary Investigation into Information Architecture*. *Computers Helping People with Special Needs*, 144–151. doi:10.1007/11788713_22
- Silva, E. (2009). Measuring Skills for 21st-Century Learning. *Phi Delta Kappan*, 90, 9, 630–634. doi:10.1177/003172170909000905
- Studulski, F. (2012). *21st century skills: the survival of the fittest*. Verkregen op 2 februari van <http://moniquerosensconsultancy.nl/uploads/docs/Studulski%2021st%20century%20skills.pdf>
- Studulski, F., Hoogeveen, K., & Teunebroek, M. van, (2015). Paper voor de expertmiddag Nieuwe vaardigheden (21st century skills). Verkregen op 3 februari van <http://www.lkca.nl/~media/kennisbank/publicaties/2014/paper%20expertmiddag%2021cs.pdf>
- Thijs, A., Fisser, P., & Hoeven, M. van der (2014). *21e eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs*. Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling.
- Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. John Wiley & Sons.
- Vergeer, F., Bosman, M., & Guven, H. (2005). *Rapport Samen aan de basis*. Verkregen op 14 juli 2016 van www.sp.nl
- Vermaak, H. (2007). *Leren conceptualiseren van ons vak*. In M. Dubbeldam & P.K. Jagersma (Red.), *De Passie van de Professional: management van verandering hanteren* (pp. 48-60). Assen: Van Gorcum
- Voogt, J.M., & Odenthal L.E. (1997). *Emergent practices geportretteerd. Conceptueel raamwerk*. Enschede: Universiteit Twente
- Voogt, J., & Roblin, N. P. (2010). *21st century skills. Discussienota*. Zoetermeer: The Netherlands: Kennisnet.
- Wageningen UR. (2015). *Natuurlijk leren in de 21e eeuw*. Verkregen op 23 november 2015 van <http://www.wageningenur.nl/nl/project/Natuurlijk-leren-in-de-21e-eeuw.htm>
- Willemse, T. M., ten Dam, G., Geijssel, F., van Wessum, L., & Volman, M. (2015). Fostering teachers' professional development for citizenship education. *Teaching and Teacher Education*, 49, 118-127. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2015.03.008>
- Westheimer, J. (2008). *On the relationship between political and moral engagement*. In: Oser, F. & Veugelers, W. (Eds.), *Getting involved*, 17-29. Rotterdam/Taipei: Sense Publishers, ISBN 978-90-8790-636-8.
- Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy. *American Educational Research Journal*, 41, 2, 237–269. doi:10.3102/00028312041002237

- Wheeldon, J., & Faubert, J. (2009). Framing experience: Concept maps, mind maps, and data collection in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8, 3, 68-83. doi: 10.1177/160940690900800307
- Whiting, J. B., & Lee, R. E. (2003). Voices from the system: A qualitative study of foster children's stories. *Family Relations*, 52, 3, 288-295. doi: 10.1111/j.1741-3729.2003.00288.x
- WRR (2013). *Naar een lerende economie*. Den Haag: WRR
- Zwiers, M. L., & Morrisette, P. J. (1999). *Effective interviewing of children*. Philadelphia: Taylor & Francis Group. doi:10.4324/9780203768303

Bijlage A. Model '10 competenties voor de 21^e eeuw'

Samenwerken: het gezamenlijk realiseren van een doel en anderen daarbij aanvullen en ondersteunen

Zes deelaspecten van samenwerken

actieve bijdrage

omgaan met rollen

anderen ondersteunen

bevorderen van teamgeest

verantwoordelijkheid nemen voor groepsresultaat

samenwerken in diversiteit

Vaardigheden: Wat doe je?

Ik doe actief mee aan het groepsproces.
Ik breng ideeën in.
Ik toon initiatief.

Ik neem verschillende rollen in. Ik wissel van rol als dat nodig is. Ik ondersteun anderen in hun rol.

Ik help anderen.
Ik verdeel taken.

Ik stimuleer dat er goed wordt samengewerkt.
Ik moedig anderen aan.

Ik draag bij aan het groepsresultaat.
Ik kom afspraken na.
Ik neem verantwoordelijkheid voor de afronding.

Ik werk met iedereen samen: met verschillende kinderen, en verschillende leeftijden.
Ik stimuleer diversiteit in het samenwerken.

Houding: Hoe ben je? Wat vind je? Wat wil je?

Ik heb een actieve houding.

Ik voel wat er nodig is in het groepsproces.

Ik waardeer de bijdrage van anderen. Ik heb oog voor de kwaliteiten en behoeften van anderen.

Ik heb plezier in samenwerken.
Ik voel me verantwoordelijk voor het groepsproces

Ik voel me verantwoordelijk voor het groepsresultaat.

Ik waardeer verschillen.
Ik sta open voor andere ideeën.

Reflectie: Nadenken over ..

Ik denk na over mijn eigen bijdrage in het samenwerken.

Ik denk na over wat er nodig is in het groepsproces.
Ik denk na over mijn eigen rol in het groepsproces en over de rol van anderen.

Ik weeg mijn eigen belang af ten opzichte van het gemeenschappelijke belang.

Ik denk na over de stemming in de groep.
Ik denk na over wat goed gaat en wat beter kan.

Ik denk na over het groepsresultaat en wat er nodig is om dit te verbeteren.

Ik denk na over verschillen tussen mensen.

Uitleg

Ik stel me actief op.
Ik probeer nieuwe of andere ideeën te begrijpen.

Ik kan in een groep rollen herkennen. Ik kan alle rollen innemen en van rol wisselen.

Ik kan indien nodig de kwaliteiten van anderen inzetten om een gezamenlijk doel te bereiken.

Ik kan anderen motiveren.
Ik kan een veilige omgeving creëren.

Ik kan afspraken maken en nakomen. Ik kan hulp vragen. Ik kan hulp ontvangen.

Ik kan met allerlei verschillende kinderen samenwerken. Tijdens het samenwerken zoek ik diversiteit op.

Bijlage B. Gebruikte bronnen per competentie

Kennis, vaardigheden en houding bij 'Burgerschap' inclusief bron

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Het politieke stelsel (Binkley et al., 2012)	Belangstelling tonen (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)	Nieuwsgierig (Binkley et al., 2012; Bron, 2006)
De samenleving (Binkley et al., 2012)	Respect tonen (Binkley et al., 2012)	Verantwoordelijk (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)
Geloofsovertuigingen (Binkley et al., 2012)	Aanpassen aan anderen (Binkley et al., 2012; Bron, 2006)	Betrokken (Binkley et al., 2012; Bron, 2006)
Burgerrechten (Binkley et al., 2012; Bron, 2006)	Bemiddelen in conflicten (Remmerswaal & Voerman, 2016; Bron, 2006)	Rechtvaardig (Remmerswaal & Voerman, 2016)
Culturen (Binkley et al., 2012)	Oplossen van conflicten (Remmerswaal & Voerman, 2016)	Conflict oplossend (Remmerswaal & Voerman, 2016)
	Voor anderen zorgen (Binkley et al., 2012)	Hulpvaardig (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)
	Voor de natuur zorgen (Remmerswaal & Voerman, 2016)	
	Aan afgesproken regels houden (Binkley et al., 2012)	
	Standpunt naar voren brengen (Binkley et al., 2012)	
	Luisteren naar standpunt van anderen (Binkley et al., 2012)	
	Met verschillende mensen omgaan (Remmerswaal & Voerman, 2016; Bron, 2006)	

Kennis, vaardigheden en houding bij 'Leren leren' inclusief bron

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Beschikbare mogelijkheden om te leren (Binkley et al., 2012)	Initiatief nemen om te leren (Remmerswaal & Voerman, 2016)	Gemotiveerd (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016; Boswinkel en Schram, 2011)
Doelen stellen (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016; Boswinkel en Schram, 2011)	Eigen keuzes maken (Remmerswaal & Voerman, 2016; Ledoux et al., 2013)	Zelfvertrouwen (Remmerswaal & Voerman, 2016; Ledoux et al., 2013)
Leerprocessen vormgeven (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)	Doorzetten (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)	Flexibel (Binkley et al., 2012)
Verskillende leerstijlen (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016; Boswinkel en Schram, 2011)	Leerdoelen stellen (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)	Realistisch (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)
Het schoolsysteem (Binkley et al., 2012)	Plannen van leerproces (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016; Boswinkel en Schram, 2011)	Doorzetter (Binkley et al., 2012)
	Leerproces bijsturen (Remmerswaal & Voerman, 2016)	Open (voor feedback) (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016; Boswinkel en Schram, 2011)
	Verskillende manieren van leren proberen (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)	
	Samen met anderen leren (Remmerswaal & Voerman, 2016)	
	Hulp vragen (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)	

Kennis, vaardigheden en houding bij 'Jezelf kennen en accepteren' inclusief bron

Kennis van:	Vaardigheden:	Houding:
Gezondheid & Verzorging (Binkley et al., 2012)	Rekening houden met kwaliteiten en beperkingen (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012; Marzano & Heflebower, 2013)	Onderzoekend (Remmerswaal & Voerman, 2016)
Sociologie (gedrag in groepen) (Binkley et al., 2012; Marzano & Heflebower, 2013)	Hulp vragen (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016)	Duidelijk over grenzen (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)
Culturen (Van Dam et al., 2013; Binkley et al., 2012)	Respectvol met jezelf omgaan (Binkley et al., 2012; Remmerswaal & Voerman, 2016; Marzano & Heflebower, 2013)	Positieve instelling (Van Dam et al., 2013; Binkley et al., 2012)
Gedragscodes (Binkley et al., 2012; Marzano & Heflebower, 2013)	Hulp accepteren (Van dam et al., 2013; Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)	Controle over jezelf (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)
Jezelf als persoon (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)	Omgaan met emoties (Remmerswaal & Voerman, 2016; Van Dam et al., 2013; Binkley et al., 2012)	Stabiel (Binkley et al., 2012)
Emoties (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)	Behoeften kenbaar maken (Remmerswaal & Voerman, 2016)	Assertief (Binkley et al., 2012; Marzano & Heflebower, 2013)
	Voor jezelf zorgen (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)	
	Handelen in overstemming met normen en waarden (Remmerswaal & Voerman, 2016)	
	Opkomen voor jezelf (Remmerswaal & Voerman, 2016; Binkley et al., 2012)	

Bijlage C. Interview Leidraad

Algemene Interview leidraad

Introductie

Voorstellen onderzoeker:

Welkom bij dit interview, ik ben Anne-Matthea, ik ben student aan de Universiteit en ik ben bezig met mijn laatste jaar. In dat laatste jaar moet je voor de Universiteit een eigen onderzoek uitvoeren en mijn onderzoek doe ik op 'De Vallei' en op 'De Binnenstad'.

Uitleg onderzoek:

Het onderzoek wat ik doe is een onderdeel van een groter onderzoek. Het heeft van alles te maken met 21^e eeuwse competenties. Weten jullie wat dat zijn? (op de Vallei misschien bekend door onderzoek Chantal of Fineke + Wetenschapswinkel).

Op dit moment verandert de wereld heel hard. Dat zie je bijvoorbeeld aan de opkomst van de smartphone, tablet en de computer. Er komen steeds meer technieken die het leven simpeler maken maar ook heel veel mensen overbodig maken. Denk maar eens aan auto's of vrachtwagens, misschien zijn die over 20 jaar wel zelfsturend, wat moet de vrachtwagenchauffeur dan doen? Of de buschauffeur? Heel veel mensen houden zich nu bezig met de vraag wat je nou precies op school moet leren als alles zo hard verandert. Als je straks de beroepen die nu bestaan niet meer bestaan. Hier hebben ze een term voor bedacht: 21^e eeuwse competenties. Dit zijn vaardigheden die je moet kunnen als je straks klaar bent met school om goed te kunnen werken en mee te draaien met de maatschappij.

Bij eerder onderzoek zijn er 10 vaardigheden vastgesteld die horen tot deze 21^e eeuwse vaardigheden en deze vaardigheden zijn helemaal uitgewerkt, zodat er ook beschreven is wat je dan precies moet kunnen. In mijn onderzoek ga ik kijken naar welk beeld jullie hebben van de competenties en wat jullie uitwerking zou zijn van de competenties. Dat doe ik door jullie allerlei vragen te stellen over 1 of meerdere competenties om zo te kijken wat jullie allemaal vinden passen bij die competentie

Algemene informatie:

Bij het interview zijn er geen foute antwoorden, het gaat om wat jij denkt. Als je ergens geen antwoord op weet is dat niet erg. De uitkomsten van het onderzoek worden anoniem verwerkt, dat betekent dat niemand zal weten welke naam bij welke uitspraak hoort.

Het interview zal ongeveer een kwartier tot twintig minuten per competentie duren. Ik ga het interview opnemen met een audioapparaat, dat betekent dat alleen je stem hierop te horen is. Dat doe ik omdat ik anders hard moet meeschrijven en dan niet zo goed meer kan opletten. Nu kan ik het thuis naluisteren en rustig meeschrijven.

Tijdens het interview ga ik eerst vragen stellen over 1 competentie, maar uiteindelijk wil ik graag meer weten over 3 competenties. Als je het leuk vindt om mee te werken vraag ik je later nog om vragen te beantwoorden over de andere competenties.

Dan start het interview. Onderstaande opzet zal als leidraad voor dit interview dienen. Zie de leidraad per competentie voor de specifieke interviews.

Interview

Het interview bestaat uit vier opdrachten/onderdelen:

1. Schrijfvraag + Brainstorm
2. Plaatjes kiezen
3. Past dit bij mij?
4. Card-Sorting opdracht

Stap 1: Mindmap + Brainstorm

Tijdens deze stap wordt gebruik gemaakt van een A3 vel. Midden op het vel wordt de competentie geschreven. Aan de kinderen wordt gevraagd om een mindmap te maken van de competentie. Er wordt benadrukt dat er geen foute antwoorden zijn en dat ze alles mogen opschrijven. Als de kinderen niet weten wat een mindmap is wordt dit toegelicht

Daarna wordt aan de kinderen gevraagd wat ze hebben opgeschreven en waarom. Daarnaast worden de kinderen gestimuleerd om op elkaar te reageren om zo samen een goed beeld te krijgen van wat kinderen vinden passen bij de competentie. Hierbij worden de volgende vragen als leidraad gehanteerd.

Wat heb je opgeschreven?

Waarom heb je dat opgeschreven?

Wil je meer uitleg geven over ....?

Kunnen de anderen zich hierin vinden? Of wil iemand iets toevoegen?

Stap 2. Kiezen uit plaatjes

Bij deze stap wijzen de kinderen uit 10 verschillende plaatjes 3 plaatjes aan die volgens hen het beste passen bij de competentie. Alle plaatjes hebben een nummer, de kinderen wordt gevraagd op de achterkant van het werkblad de nummers te noteren van de gekozen plaatjes. Aan de kinderen wordt daarna gevraagd waarom ze deze tekstkaartjes hebben gekozen en waarom dit past bij de competentie.

Wat zie je op het gekozen plaatje?

Waarom vind je dat dit plaatje past bij de competentie?

Zijn er meer kinderen die hetzelfde plaatje hebben gekozen?

Waarom heb jij dit plaatje gekozen?

Waarom heb je juist voor het andere plaatje gekozen?

Stap 3. Kiezen uit tekstkaartjes

Bij deze stap kiezen de kinderen uit 15 verschillende tekstkaartjes met daarop een vaardighedens- of houdingsbeschrijving een vijftal kaartjes die volgens hen het beste passen bij de competentie. Alle kaartjes hebben een nummer, de kinderen wordt gevraagd op de achterkant van het werkblad de

nummers te noteren van de gekozen kaartjes. Aan de kinderen wordt daarna gevraagd waarom ze deze tekstkaartjes hebben gekozen en waarom dit past bij de competentie.

Waarom vind je dat dit kaartje past bij de competentie?

Wanneer doe je wat op het kaartje staat?

Leer je dat op school/thuis of ergens anders?

Zijn er meer kinderen die hetzelfde kaartje hebben gekozen?

Waarom heb jij dit kaartje gekozen?

Waarom heb je juist voor het andere kaartje gekozen?

Daarna worden alle vijftien kaartjes opnieuw getoond en aan de kinderen gevraagd of de beschrijving op het kaartje bij hen past, soms past, niet past of dat ze het kaartje niet begrijpen. Aan de hand van wat de kinderen opschrijven wordt gevraagd aan welke situatie ze hun antwoord relateren.

Je schrijft op dat het niet bij je past. Waarom schrijf je dat op? Wanneer merk je dat?

Je schrijft op dat het wel bij je past. Waarom? In welke situaties? Noem eens een voorbeeld.

Stap 4. Vergelijking met bestaande uitwerking

Tijdens deze stap wordt gekeken in hoeverre de kinderen zich kunnen vinden in de in de literatuur gedefinieerde deelaspecten van de competentie. Dat betekent dat de deelaspecten die bij een bepaalde competentie horen getoond worden en vergeleken met de gedachten van de kinderen. Hierbij worden kaartjes met daarop de verschillende deelaspecten op tafel gelegd en aan de kinderen gevraagd om de kaartjes te sorteren op volgorde van 'best passend' tot 'minder passend'. Aan de hand van de volgende 4 vragen met de kinderen over doorgepraat.

- 1. Welke aspecten van kennis hadden jullie zelf opgeschreven of bedacht?*
- 2. Welke aspecten van kennis had je niet verwacht? Waarom niet? Vind je dat die er wel bij horen?*
- 3. Vinden jullie de aspecten van kennis horen bij de competentie? Welke wel/niet? Waarom wel/niet?*
- 4. Wat mis je nog? Wat zou je zelf nog willen toevoegen?*

Afsluiting

Bedankt dat jullie hebben meegewerkt hebben aan het onderzoek. Ik vond het leuk dat jullie mee wilden doen. Jullie mogen weer terug naar de klas.

Bijlage D. Losse onderdelen onderzoekinstrumenten

Onderzoeksinstrument 'Burgerschap'

Ik pas me aan anderen aan	Ik heb respect voor de mening van anderen	Ik breng mijn standpunt naar voren
Ik ga om met verschillende mensen	Ik vertel anderen wat mijn mening is	Ik zorg dat anderen geen last hebben van mijn gedrag
Ik ga om met mensen van verschillende culturen	Ik ben nieuwsgierig naar ieders mening	Ik houd me aan de regels die we hebben afgesproken
Ik zorg voor de natuur	Ik zoek samen met anderen naar de oplossing voor conflicten	Ik zoek naar een oplossing die voor iedereen goed is
Ik los conflicten op	Ik bemiddel in conflicten	Ik wil mensen die anders zijn dan ik leren kennen

CONCEPTUALISATIE VAN 21^E EEUWSE COMPETENTIES DOOR KINDEREN

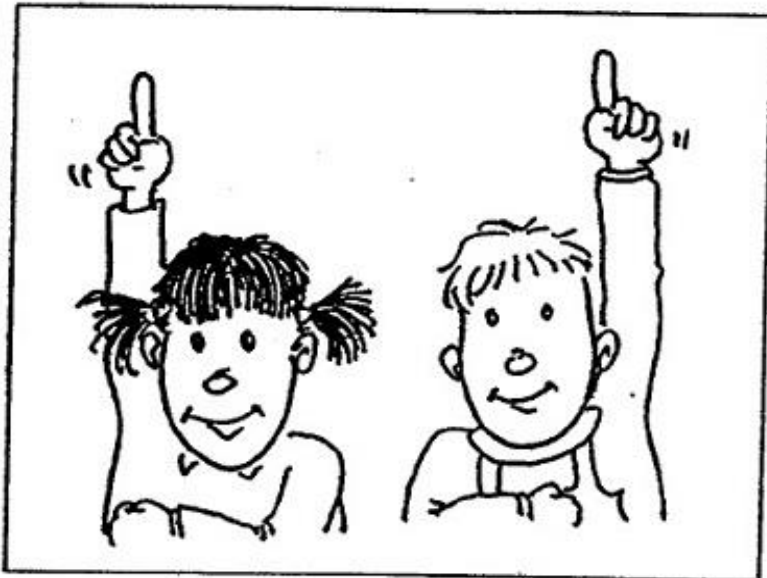
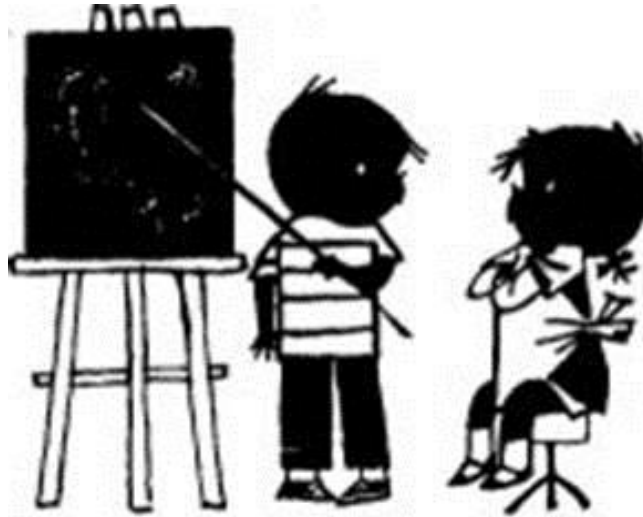
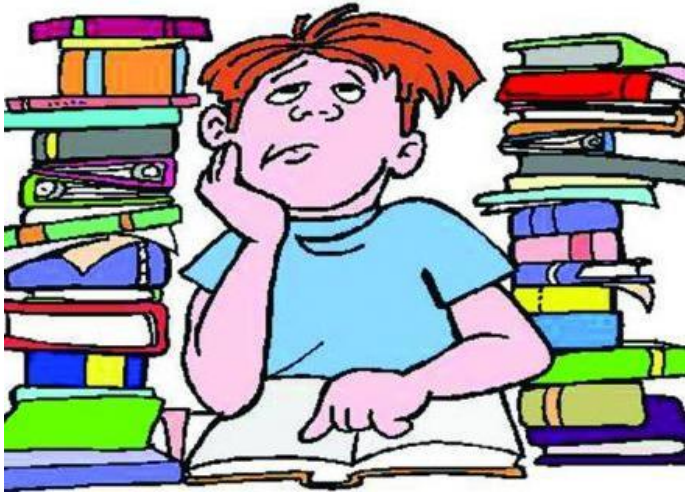

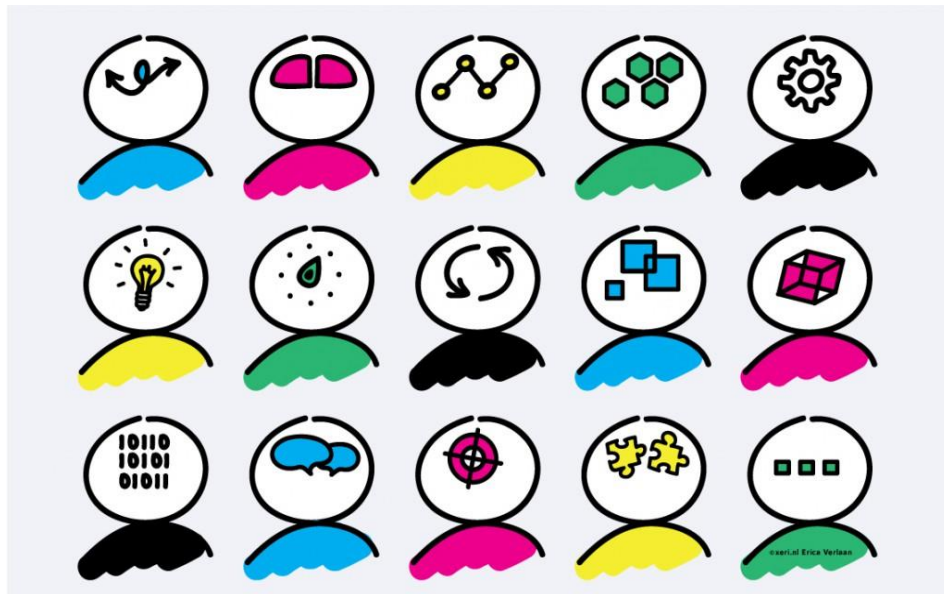

Onderzoeksinstrument 'Leren leren'

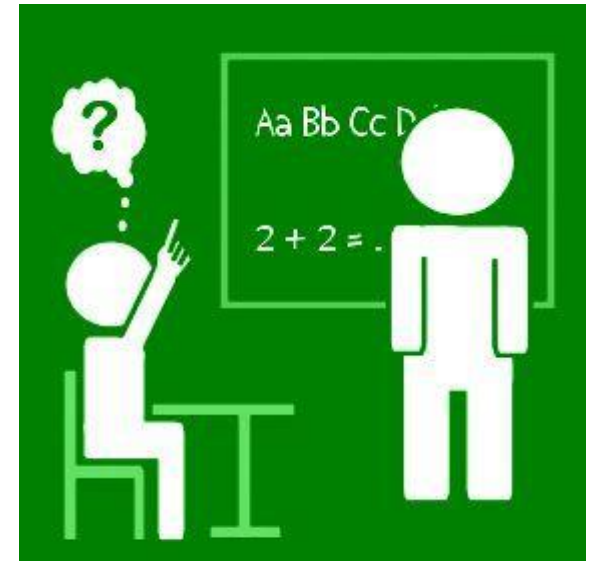
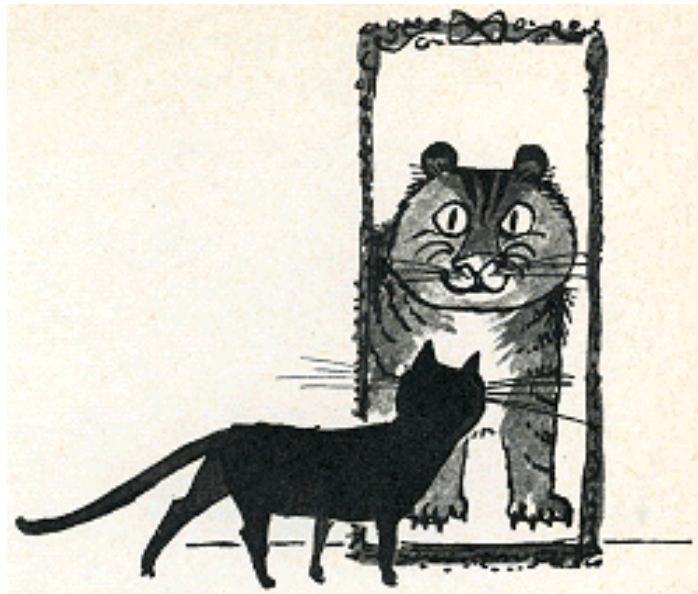
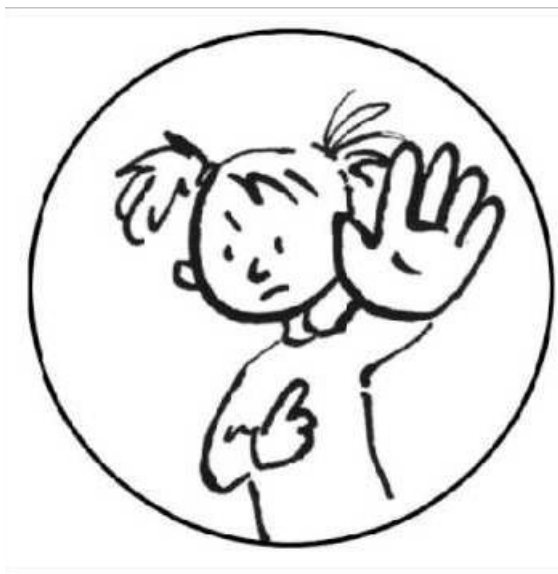
Ik neem initiatief om te leren	Ik zet door	Ik help anderen bij het leren
Ik stel mezelf leerdoelen	Ik probeer nieuwe dingen uit	Ik hou rekening met mijn voorkeurmanier van leren
Ik stel haalbare doelen	Ik plan mijn leerproces	Ik stel prioriteiten
Ik stel uitdagende doelen	Ik leer samen met anderen	Ik hou in de gaten hoe het leerproces verloopt en ik stuur bij
Ik maak eigen keuzes in wat ik wil leren	Ik vraag hulp als ik dat nodig heb	Ik probeer verschillende manieren van leren uit

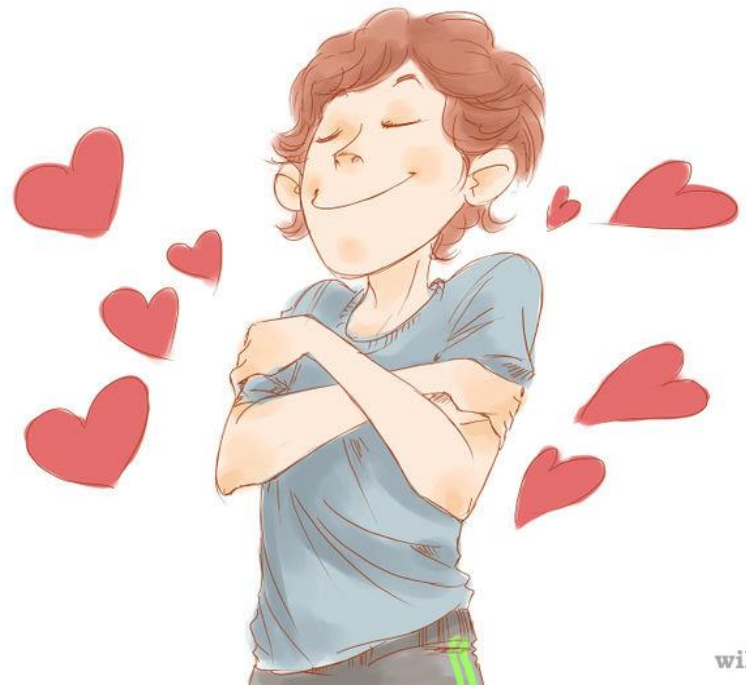

Onderzoeksinstrument 'Jezelf kennen en accepteren'

Ik houd rekening met mijn kwaliteiten en beperkingen	Ik zorg voor mezelf	Ik handel naar wat ik belangrijk vind
Ik ga respectvol met mezelf om	Ik stel grenzen	Ik heb zelfkennis
Ik vraag hulp	Ik heb controle over mijn emoties	Ik weet wat ik aankan
Ik accepteer hulp	Ik vertel wat mijn behoeften zijn	Ik benoem mijn emoties
Ik kom voor mezelf op	Ik neem verantwoordelijkheid voor mijn gedrag	Ik herken mijn emoties

wikiHow

Bijlage E Procedure interview.

Het eerste onderdeel van het interview is een brainstorm door middel van het maken van een mindmap, waarbij gekeken wordt naar de kennis, vaardigheden en houdingen die volgen de kinderen in eerste instantie passen bij de competentie. Door de onderzoeker wordt op een A3 vel de competentie opgeschreven en aan de kinderen wordt gevraagd op te schrijven wat bij ze opkomt en welke kennis je moet hebben. Aan de hand van wat de kinderen opschrijven wordt doorgevraagd door de onderzoeker. Op deze manier wordt de focus van de kinderen gelegd op de competentie en worden de eerste gedachten over de competentie gedeeld.

Het tweede onderdeel van het interview is een *card-sorting* opdracht waarbij gekeken wordt welke kennis, vaardigheden en houdingen passen bij de competentie. Leerlingen kiezen drie plaatjes uit een assortiment van tien plaatjes. Al deze plaatjes zijn gerelateerd aan de competentie. Nadat de kinderen drie plaatjes hebben genoteerd op een werkblad is met de kinderen doorgepraat over de keuze voor een specifiek plaatje. De plaatjes zijn samengesteld met behulp van elf vrijwilligers die ieder beschreven hebben hoe zij de competentie zouden uitbeelden. Door dit te doen wordt gekeken welk beeld de kinderen hebben van een competentie en waarom dit volgens hen de competentie goed weergeeft.

Het derde onderdeel van het interview is een *card-sorting* opdracht waarbij gekeken wordt welke vaardigheden en houdingen passen bij de competentie. Hierbij wordt gebruik gemaakt van 15 tekstkaartjes met daarop zinnen zoals '*Ik ga met verschillende mensen om*'. Deze beschrijvingen zijn opgesteld met behulp van de literatuur. Met deze kaarten worden twee opdrachten uitgevoerd. Allereerst wordt de kinderen gevraagd om de vijf kaartjes te kiezen die het beste de vaardigheden bij een competentie beschrijven. Ook worden daarbij verduidelijkingsvragen gesteld. Hierdoor wordt duidelijk welke vaardigheden een goede indicatie geven van de competentie. Daarnaast wordt aan de kinderen gevraagd of zij vinden dat de tekst op de kaartjes bij hen past/ soms past/niet past, of dat ze de tekst niet begrijpen. Door dit te doen wordt er gekeken of de kinderen de tekst begrijpen en wordt er een opening gecreëerd om door te vragen naar situaties waarin de kinderen bezig zijn met de competentie.

Het laatste, afsluitende deel van het interview bestaat uit een *card-sorting* opdracht waarbij wordt gekeken welke kennis past bij de competentie. De kinderen krijgen hierbij een aantal kaartjes te zien met daarop verschillende soorten kennis. Daarna wordt gevraagd om deze op volgorde te leggen, waarbij kaartje 1 het beste past bij de competentie.

Bijlage F. *Informed Consent* Ouders**INFORMATIEBRIEF VOOR OUDERS**

Geachte ouders/verzorgers,

De school van uw kind, basisschool de Binnenstad, verleent medewerking aan een onderzoek naar 'Natuurlijk leren in de 21^e eeuw' door een onderzoeker van de Universiteit. Dit onderzoek gebeurt in samenwerking met de wetenschapswinkel van Wageningen Universiteit. Over de inhoud en het doel van het onderzoek vindt u hieronder meer informatie.

DOEL VAN DIT ONDERZOEK

De school waarop u kind zit heeft interesse om meer te gaan werken met de 21^e eeuwse competenties. Van deze competenties wordt verwacht dat kinderen ze nodig hebben om goed te kunnen functioneren in onze snel veranderende maatschappij. In 2016 is voor deze competenties een nieuw model gepresenteerd dat ingezet kan worden in het basisonderwijs. Bij dit model horen uitwerkingen die in de klas gebruikt kunnen worden.

In dit onderzoek rondom de competenties worden de ontwikkelde uitwerkingen vergeleken met het beeld wat kinderen van 9 tot 11 jaar oud hebben bij de competenties. Daarbij wordt gekeken welke begrippen, houdingen en situaties de kinderen koppelen aan een aantal geselecteerde competenties. Het doel van dit onderzoek is om te kijken of zowel door de begeleiders als door de kinderen de uitwerkingen hetzelfde worden geïnterpreteerd. Verwacht wordt dat dit zal leiden tot enkele laatste aanpassingen in de uitwerkingen.

PROCEDURE

Eind maart 2016 zal op de school gestart worden met de dataverzameling. Daarbij zal aan de meeste kinderen die tussen 9 tot 11 jaar oud zijn gevraagd worden of ze mee willen werken aan een interview. Dit gebeurt vrijwillig, als een leerling aangeeft niet te willen deelnemen zal een andere leerling gevraagd worden. Het interview duurt maximaal een half uur en zal plaatsvinden in groepjes van twee tot vier leerlingen. Tijdens het interview zullen de kinderen vragen gesteld worden over een aantal van de 21^e eeuwse competenties. Hierbij wordt van de kinderen gevraagd om antwoorden te geven op open vragen, te kiezen uit verschillende woorden/plaatjes en soms iets in eigen woorden te noteren. Samen met de kinderen zal een woordweb gemaakt worden van de competentie. De interviews zullen worden opgenomen (alleen audio, geen beeld), dit zodat de onderzoeker actief bij het interview betrokken kan blijven.

VRIJWILLIGHEID

Als u niet wilt dat uw kind deelneemt of als uw kind zelf niet wil deelnemen, of als u dat gaandeweg het onderzoek besluit, dan kunt u dat op elk moment kenbaar maken. Dit kan door de toestemmingsverklaring, die als bijlage bij deze brief zit, in te vullen en in te leveren bij de

groepsleerkracht. Dat kan zonder opgaaf van redenen en zonder dat dit op enige wijze gevolgen voor uw kind zal hebben.

VERTROUWELIJKHEID VAN ONDERZOEKSGEGEVENS

De gegevens van dit onderzoek zal alleen door de onderzoeker worden gebruikt voor wetenschappelijke doeleinden. Voor alle verzamelde gegevens geldt dat deze in geen geval bekeken worden per kind. Het gaat om de resultaten voor de hele groep tezamen. Ook worden er geen gegevens over individuele personen verstrekt aan derden. De anonimiteit van uw kind blijft gewaarborgd. De verzamelde geluidsfragmenten zullen alleen door de onderzoeker beluisterd worden en zullen niet aan derden verstrekt worden. De geluidsfragmenten worden na het onderzoek voor 1 jaar bewaard en daarna vernietigd.

NADERE INLICHTINGEN

Mocht u vragen hebben over dit onderzoek, vooraf of achteraf, dan kunt u zich in eerste instantie wenden tot de verantwoordelijke onderzoeker Anne-Matthea Otte, email anne-matthea.otte@wur.nl. Ook kunt u voor vragen terecht bij de directrice van 'de Binnenstad'.

Op dinsdag 5, 12 en 19 april hoop ik op school aanwezig zijn voor het onderzoek. Ik hoop u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben.

Met vriendelijke groeten,
Anne-Matthea Otte

TOESTEMMINGSVERKLARING

De ouder(s) / begeleider(s) van

Naam: .....

School: .....

Groep: .....

Geven geen toestemming voor deelname aan het onderzoek van het project 'Natuurlijk leren in de 21^e eeuw' van de Wageningen Universiteit.

Handtekening: .....

Datum: .....

DIT FORMULIER INLEVEREN BIJ DE GROEPSLEERKRACHT VAN UW KIND VOOR 5
APRIL 2016

Bijlage G. Volledige codeerschema's

Codeerschema Burgerschap

Kennis van:	Codering:
Het politieke stelsel	KPolitiek
De samenleving	KSamenleving
Geloofsovertuigingen	KGeloof
Burgerrechten	KBurger
Culturen	KCulturen
Vaardigheden:	Codering:
Belangstelling tonen	GBelangstelling
Respect tonen	GRespect
Aanpassen aan anderen	GAanpassen
Bemiddelen in conflicten	GBemiddelen
Oplossen van conflicten	GOplossen
Voor anderen zorgen	GZorgen
Voor de natuur zorgen	GNatuur
Aan afgesproken regels houden	GRegels
Standpunt naar voren brengen	GStandpuntZeggen
Luisteren naar standpunt van anderen	GStandpuntLuisteren
Met verschillende mensen omgaan	GVerschillend
Houding:	Codering:
Nieuwsgierig	HNieuwsgierig
Verantwoordelijk	HVerantwoordelijk
Betrokken	HBetrokken
Rechtvaardig	HRechtvaardig
Conflict oplossend	HConflict
Hulpvaardig	HHulpvaardig

Codeerschema 'leren leren'

Kennis van:	Codering:
Beschikbare mogelijkheden om te leren	KMogelijk
Doelen stellen	KDoelen
Leerprocessen vormgeven	KVormgeven
Verschillende leerstijlen	KStijlen
Het schoolsysteem	KSysteem
Vaardigheden:	Codering:
Initiatief nemen om te leren	GInitiatief
Eigen keuzes maken	GKeuzes
Doorzetten	GDoorzetten
Leerdoelen stellen	GLeerdoelen
Plannen van leerproces	GPlannen
Leerproces bijsturen	GBijsturen
Verschillende manieren van leren proberen	GManieren
Samen met anderen leren	GSamen
Hulp vragen	GHulp
Houding:	
Gemotiveerd	HMotivatie
Zelfvertrouwen	HZelfVertrouwen
Flexibel	HFlexibel
Realistisch	HRealistisch
Doorzetter	HDoorzetter
Open (voor feedback)	Hopen

Codeerschema 'Jezelf leren kennen en accepteren'

Kennis van:	Codering deelaspecten:
Gezondheid & Verzorging	KGezVer
Sociologie (gedrag in groepen)	KSocioloog
Gedragscodes	KGedrag
Jezelf als persoon	KJezelf
Emoties	KEmotie
Vaardigheden:	Codering vaardigheden:
Rekening houden met kwaliteiten en beperkingen	GKwalBep
Hulp vragen	GHulpVragen
Respectvol met jezelf omgaan	GOmgang
Hulp accepteren	GHulpAccept
Benoemen van en omgaan met emoties	GEmoties
Behoeften kenbaar maken	GBehoeften
Voor jezelf zorgen	GZorgen
Handelen in overstemming met normen en waarden	GHandelen
Opkomen voor jezelf	GOpkomen
Houding:	Codering houding:
Onderzoekend	HOnderzoek
Duidelijk over grenzen	HDuidelijk
Positieve instelling	HPositief
Controle over jezelf	HControle
Stabiel	HStabiel
Assertief	HAssertief

Bijlage H. Uitkomsten Brainstorm

In deze bijlage zijn de uitkomsten van de brainstorm opgenomen. De uitkomsten zijn overgenomen van de mindmaps die gemaakt zijn door de kinderen tijdens de interviews. Naast de tekst van de mindmaps zijn ook de eventuele mondeling genoemde uitkomsten, dat wil zeggen die de kinderen wel genoemd hebben, maar niet hebben opgeschreven meegenomen in de uitkomsten.

Burgerschap:

- Mensen	- Wetenschap	- Respect
- Mensen helpen	- Voor elkaar zijn	- Samen werken
- Burgemeester	- Gooi je dingen in de prullenbak	- Groeten
- Taal	- Vrede op aarde	- Samen
- Werk	- Betrouwbare burger	- Problemen oplossen
- Wijken	- Hoe gaat het?	- Vriendelijk groeten
- Zorgen voor natuur	- Mensen gedag zeggen	- Mensen samen in een stad
- Bouwen	- Aardig zijn	- Niet vechten
- Lezen	- Iemand verzorgen	- Vrienden
- Meedenken	- Mensen helpen	- Voor elkaar zorgen
- Mensen	- Mensen helpen	- Je zorgt goed voor elkaar
- Vergadering	- Eten	- Goed voor het klimaat zorgen
- Hamburger	- Voor de natuur zorgen	- Goed voor je burgers zorgen
- Stad	- Werken voor je geld	- Aardig zijn
- Huizen	- Aardig zijn tegen elkaar	- Respect voor andere mensen
- Wonen	- Ruzies oplossen	- Niet discrimineren
- Aardig	- Respect hebben	- Mensen die in een stad/dorp wonen
- Mooie auto	- In het bos wandelen	- Niet de baas spelen
- Bomen planten	- Als je op straat iemand tegen komt hoi zeggen	- Vriendschap sluiten
- Belangrijk	- Stad	
- Paleis	- Lief zijn	
- Begrijpen		
- Rekenen		
- Behulpzaamheid		
- Gemeentehuis		
- Stad		
- Staten		

Leren leren:

- School	- Je besluit dat je iets wil gaan leren en dan doe je dat
- Iets leren	- Nog meer lezen
- Dat doe je op school	- Bijplannen
- Leren hoe je moet leren	- Wat je later wil worden
- Belangrijk	
- Leren werken	

- Dat je eerst niet weet hoe iets moet en dan wel
- Leren
- Rekenen
- Viool leren spelen
- Een presentatie maken
- Anderen uitleggen hoe je filmpjes kan maken voor youtube
- Het maken van de weektaak
- School
- Tegen jezelf zeggen wat je wilt kunnen
- Plannen
- Computerspelletjes leren

Jezelf kennen en accepteren:

- Je karakter
- Gevoelens
- Goede eigenschappen
- Slechte eigenschappen
- Eigen mening geven
- Zelf vertrouwen hebben
- Eerlijkheid
- Een ander accepteren hoe die is
- Smileys
- Anderen kennen
- Vertrouwen in je zelf
- Boosheid
- Huilen
- Niet alles hoeft meteen te lukken
- Als je boos bent moet je het niet op anderen af reageren
- Je moet niet op anderen willen lijken, maar gewoon jezelf zijn
- Een auto in het meer belanden, eerst jezelf redden dan een ander
- Zeggen dan je emotie hebt
- Ik ben niet goed in taal
- Ik kan goed rekenen en tekenen
- Dat je trots op jezelf bent
- Dat je voor jezelf op durft te komen
- Zelfdiscipline
- Jezelf in bedwang houden
- Zeggen dat je verdrietig bent
- Als iemand anders ergens niet goed in is en jij wel kan je iemand daar mee helpen
- Weten wat je kan
- Als je iets niet kan dan moet je dat accepteren
- Vragen als je iets niet snapt
- Als mensen bijvoorbeeld zeggen dat je er niet leuk uit zien maar dat je zelf er wel leuk vindt uit zien dat je dat zegt
- Vertrouwen

Bijlage I. Uitkomsten Plaatjes opdracht*Burgerschap Plaatjes*

Plaatje	Aantal keer genoemd:
1. Communiceren praatwolkjes	15
2. Respect man met hoed	5
3. Hou je aan de regels	16
4. Rechter	
5. poppetje wordt gepest	
6. allemaal verschillende mensen in de kring	24
7. goed voor de natuur zorgen (meiden in bos)	16
8. Bemiddelen in ruzie	5
9. Kikkers helpen oversteken	6
10. Allemaal verschillende mensen op de wereld	7

Leren leren Plaatjes

Plaatje	Aantal keer genoemd:
1. Jip geeft Janneke les	11
2. Jongen met rijen boeken naast zich	1
3. Jongen maakt test	1
4. Vis springt uit kom	
5. Kinderen steken hand op	2
6. Jongen tilt dikke boek	3
7. Poppetje op een kruising	24
8. Poppetje loop trap van boeken op	12
9. Bal in doel	4
10. Poppetjes die op verschillende manieren leren	16

Jezelf leren kennen en accepteren Plaatjes

Plaatje	Aantal keer genoemd:
1. Man die van zichzelf houdt.	9
2. Iedereen wijst naar jou.	2
3. Sleutel	3
4. Verschillende emoties	6
5. Hulp krijgen van anderen	23
6. <i>Meisje spreekt vanuit haar hart</i>	11
7. Hulpvraag kaart	8
8. Boos, blij, verdrietig, verbaasd	2
9. Kat ziet in spiegel grotere versie van zichzelf	13
10. meisje wat haar grenzen aangeeft. Stop!	18

Bijlage J. Uitkomsten Card-Sorting Opdracht
Card-Sorting opdracht 'Burgerschap'

Kaart:	Plek 1	Plek 2	Plek 3	Plek 4	Plek 5
KPolitiek	14	10	3		
KSamenleving	7	9	5	3	3
KGeloof	4	76	5	6	5
KBurger		5	8	12	2
KCulturen	1	2	6	7	11

Card-Sorting opdracht 'Leren leren'

Kaart:	Plek 1	Plek 2	Plek 3	Plek 4	Plek 5
KMogelijk	14	6	6		
KDoelen	7	7	7		7
KVormgeven		3	6	3	12
KStijlen	3	6	5	7	3
KSysteem		4	5	15	

Card-Sorting opdracht 'Jezelf kennen en accepteren'

Kaart:	Plek 1	Plek 2	Plek 3	Plek 4	Plek 5
KGezVer	7	8	3	7	
KSocioloog	9	4	2		9
KGedrag			4	9	13
KJezelf	7	11	6	3	
KEmotie	3	7	5	6	4

Bijlage K. Overzicht resultaten codering
Totaal overzicht codering 'Burgerschap'

Codering kennis:	Gescoorde punten:	Extra kennis:	Codering:	Gescoorde punten:
Het politieke stelsel	14	Natuur	KNatuur	4
De samenleving	33	Democratie	KDemocratie	8
Geloofsovertuigingen	8	Nieuws	KNieuws	23.5
Burgerrechten	23			
Culturen	28.5			
Codering vaardigheden:	Gescoorde punten:	Extra vaardigheden:	Codering:	Gescoorde punten:
GBelangstelling	41.5	Ondernemen sociale activiteiten	GOrganiseren	7
GRespect	25			
GAanpassen	8			
GBemiddelen	1			
GOpllossen	22			
GZorgen	18			
GNatuur	25			
GRegels	24			
GStandpuntZeggen	17			
GStandpuntLuisteren	15			
GVerschillend	35.5			
Codering houding:	Gescoorde punten:	Extra houdingen:	Codering:	Gescoorde punten:
HNieuwsgierig	15	Verdraagzaam	HVerdragen	9
HVerantwoordelijk	27	Begripvol	HBegripvol	12.5
HBetrokken	33	Kritisch	HKritisch	7
HRechtvaardig	16			
HConflict	22.5			
HHulpvaardig	37			

Totaal overzicht codering 'Leren leren'

Codering kennis:	Gescoorde punten:	Extra Kennis:	Codering:	Gescoorde punten:
KMogelijk	28	Kwaliteiten en beperkingen	KKwalBep	9
KDoelen	22.5			
KVormgeven	11			
KStijlen	28			
KSysteem	4			
Codering vaardigheden:	Gescoorde punten:	Extra vaardigheden:	Codering:	Gescoorde punten:
GInitiatief	8	Kunnen concentreren	GConcentratie	9.5
GKeuzes	26	Reflecteren	GReflectie	3
GDoorzetten	24	Kiezen uit bronnen	KBronnen	4
GLeerdoelen	12			
GPlannen	34			
GBijsturen	6			
GManieren	11			
GSamen	30			
GHulp	28.5			
Codering houding:	Gescoorde punten:	Extra houdingen:	Codering:	Gescoorde punten:
HMotivatie	26.5	Gedisciplineerd	HDisipline	13
HZelfVertrouwen	28.5	Zelfkennis	HZelfKennis	8
HFlexibel	5			
HRealistisch	19			
HDoorzetter	22			
HOpen	16			

Totaal overzicht codering' Jezelf kennen en accepteren'

Codering Kennis:	Gescoorde punten:	Nieuwe deelaspecten:	Codering:	Gescoorde punten:
KGezVer	24	Kwaliteiten en beperkingen	KKwalBep	24
KSocioloog	14			
KGedrag	26			
KJezelf	38.5			
KEmotie	31			
Codering vaardigheden:	Gescoorde punten:	Nieuwe deelaspecten:	Codering:	Gescoorde punten:
GKwalBep	28	Verantwoordelijkheid nemen	GVerantwoordelijk	8
GHulpVragen	14			
GOmgang	16			
GHulpAccept	23.5			
GEmoties	22.5			
GBehoeften	11			
GZorgen	28			
GHandelen	2			
GOpkomen	29			
Codering situaties:	Gescoorde punten:			
HOnderzoek	11	Integer	HInteger	5
HDuidelijk	31.5	Tegemoetkomend	HTegemoet	6
HPositief	26	Zelfvertrouwen	HZelfvertrouwen	18.5
HControle	29			
HStabiel	13			
HAssertief	21			

Bijlage L Ondersteunende citaten.

Tabel 1.

Voorbeeldfragmenten 'Burgerschap'

Categorie:	Code:	Voorbeeldfragment:
Kennis van	Samenleving	<i>"Je moet weten hoe de stad werkt... met een burgemeester enzo."</i>
	Burgerrechten	<i>"Als je in een land woont dan wil je ook weten waar allemaal voor wordt gezorgd"</i>
	Culturen	<i>"Er zit een Afrikaans meisje in onze klas, die doet dingen soms anders en dan wil ik weten waarom."</i>
	Nieuws	<i>"Je hoort in het nieuws dat er veel vluchtelingen zijn, die kan je dan gaan helpen."</i>
	Democratie/Politiek	<i>"Hier op school doen we alles democratisch, net als in de politiek, om daar wat van te begrijpen moet je wel weten hoe dat werkt"</i>
Vaardigheden	Belangstelling tonen	<i>"Je vraagt aan anderen hoe het gaat", "Je groet andere mensen vriendelijk"</i>
	Respect tonen	<i>"Je mag geen mensen uitschelden en ook niet discrimineren, dat is fout..."</i>
	Conflicten oplossen	<i>"...dan ga je een ruzie uitpraten en geef je een hand."</i>
	Voor de natuur zorgen	<i>"Je moet je afval opruimen... en je kan ook bomen planten."</i>
	Met verschillende mensen omgaan	<i>"In de klas en overal zijn ook mensen anders dan jij, daar ga je dan allemaal mee om."</i>
	Aan de afgesproken regels houden	<i>"Ja, je mag je niet door rood rijden en moet je aardig zijn voor fietsers"</i>
	Deelnemen aan sociale activiteiten	<i>"Je kan ook iets heel goeds doen... bijvoorbeeld vrijwilliger zijn of iets aardigs organiseren"</i>
Houding	Verantwoordelijk	<i>"Het is een soort gevoel... je moet die ander gewoon even helpen."</i>
	Betrokken	<i>"Als iemand ziek is dan kun je aardige dingen doen, wij brengen dan altijd fruit."</i>
	Conflict oplossend	<i>"Altijd als je ruzie hebt mag je niet gaan slapen voordat het is goedge maakt."</i>
	Hulpvaardig Verdraagzaam	<i>"Je wilt dan anderen helpen" "Je mag niet gaan pesten ofzo als iemand niet is als jij, je</i>

	<i>moet de ander gewoon accepteren.”</i>
Begripvol	<i>“Als je iemand niet snapt dan moet je niet boos worden, maar aardig blijven en nog een keer vragen”</i>
Kritisch	<i>“Misschien moet je dan ook vragen ‘Waarom denk je dat?’.”</i>

Tabel 2.

Voorbeeldfragmenten ‘Leren leren’

Categorie:	Code:	Voorbeeldfragment:
Kennis van:	Beschikbare mogelijkheden	<i>“Je leert op school, maar je kan ook ergens anders leren, op voetbal... ik weet echt niet wat je allemaal kan leren, dat moet je dan weten.”</i>
	Leerdoelen stellen	<i>“Je moet dan weten wat je allemaal moet doen om iets te leren...”</i>
	Verschillende leerstijlen	<i>“je kan leren op andere manieren, dat is handig.”</i>
Vaardigheden:	Kwaliteiten en beperkingen	<i>“...je moet ook weten waar je allemaal goed in kan zijn, dan kan je beter zeggen wat je goed kan.”</i>
	Eigen keuzes maken	<i>“Soms als de weektaak af is dan mag je zelf kiezen.”</i>
	Doorzetten	<i>“Als het een beetje niet lukt, moet je niet stoppen.”</i>
	Leerproces plannen	<i>“Oh je kunt dan bedenken dan en dan wil ik iets af hebben en dan moet ik het kunnen.”</i>
	Samen leren	<i>“je moet ook samen kunnen leren, maar dat is lastig want ik lees vaak snel en dat doet niet iedereen.”</i>
	Hulp vragen	<i>“Je kan de meester vragen of je vader als je het moeilijk vindt.”</i>
Houding:	Kunnen concentreren	<i>“Als je iets wilt leren en je wilt er de hele middag mee bezig zijn dan moet je je niet laten afleiden...”</i>
	Gemotiveerd	<i>“motivatie is dat je iets echt wilt en het echt gaat doen, ja dat heb je wel nodig”</i>
	Zelfvertrouwen	<i>“Ik denk altijd ‘Ik kan dit wel’, dat helpt en dan word ik ook beter.”</i>
	Doorzettend	<i>“... je bent dan een doorzetter...”</i>
	Gedisciplineerd	<i>“Als anderen je komen storen omdat ze iets willen doen dan kun je ze ook wegjagen.”</i>
	Zelfkennis	<i>“Stel dat je weet wat je leuk vindt dan kan je dat gaan</i>

---

leren.”

Tabel 9.

Voorbeeldfragmenten ‘Jezelf kennen en accepteren’

Categorie:	Code:	Voorbeeldfragment:
Kennis:	Gezondheid & Verzorging	<i>“...wat je allemaal moet eten en dat buiten spelen gezond is...”</i>
	Gedragcodes	<i>“als je dan soms ergens heen gaat dan moet je weten hoe je daar moet doen.”</i>
	Jezelf als persoon	<i>“je moet dan toch gewoon weten wie jij bent... waar je blij van wordt.”</i>
	Emoties	<i>“oh ja je moet dan wel het verschil weten tussen boos en bang enzo.”</i>
	Kwaliteiten en Beperkingen	<i>“je kan aan anderen vertellen waar je goed in bent”</i>
Vaardigheden:	Rekening houden met Kwaliteiten/Beperkingen	<i>“Als je nou niet goed bent ergens in en je weet dat dan kun je vragen of iemand anders het wil doen.”</i>
	Hulp accepteren	<i>“soms wil jij mij helpen en dan word ik boos, maar ik moet dan het gewoon toelaten, eigenlijk.”</i>
	Benoemen van en omgaan met Emoties	<i>“Je kan ook zeggen dat je boos bent, als je dan niets zegt dan snappen wij het niet.”</i>
	Zorgen voor jezelf	<i>“nu zorgt mijn moeder voor mij, maar over een tijd moet ik dat zelf doen...”</i>
	Opkomen voor jezelf	<i>“Als mensen bijvoorbeeld zeggen dat je er niet leuk uit ziet maar dat je zelf er wel leuk vindt uit zien dat je dat zegt.”</i>
	Verantwoordelijkheid nemen	<i>“Je moet niet iemand anders de schuld geven als jij iets fout doet...”</i>
Houding:	Duidelijk	<i>“Oh je stelt dan een grens en daar mag dan niemand overheen.”</i>
	Positief	<i>“Je bent dan trots en blij met jezelf.”</i>
	Gecontroleerd	<i>“...als je heel boos bent wil je graag slaan, maar je moet dat niet doen...”</i>
	Assertief	<i>“Verlegen zijn is lastig als je iets echt wilt, je moet het dan durven zeggen.”</i>
	Zelfvertrouwen	<i>“Je hebt dan vertrouwen in jezelf.”</i>